

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

XVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

ISSN 1788-8026

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által újjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Irregular Migration to the EU via Turkey	2
A Rákóczi- emlékezet és a „pszeudo-Rodostó”-kép földrajzi vetületei.....	14
Közvetítő kisebbségek az Oszmán Birodalomban – az örmények, görögök és zsidók szerepe.....	28

Főszerkesztő:

Dr. Reményi Péter

Főszerkesztő-helyettes:

Dr. Kitanics Máté

Dr. Zagyi Nándor

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli
Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gáblí Cecília,
Dr. Melek Çolak, Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores
Juberías,
Dr. Juhász József, Dr. Kalmár Zoltán,
Dr. Kocsis Károly,
Dr. Jaime Nicolas Muniz,
Dr. Pap Norbert (elnök), Dr. M. Császár Zsuzsa
Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Dejan Šabić, Dr. Kókai Sándor,
Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,
Dr. Edita Stojić-Karanović,
Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,
Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Sümeghy Dávid

Olvasószerkesztő:

Ambrus Andrea, Simon Bertalan, Sümeghy Dávid,
Szabó Róbert

Felelős kiadó:

PannonCastrum Kft.

Dr. Pap Norbert

7635 Pécs, Csóka dűlő 19

Irregular Migration to the EU via Turkey

Aygün Erhan¹

1. Abstract

Despite the diligent and often aggressive measures taken by nation-states to control the entry and stay of foreigners across borders, it is an accepted fact that millions of people live with irregular immigrant status every year. Large-scale human movements across these borders have undoubtedly increased in the last few decades due to factors such as economic and/or social deprivation, social conflict and political upheavals in the country of origin. While European countries have become major attraction areas due to their geographical proximity to these regions and their more advanced economic and humanitarian levels, countries such as Turkey, which borders Europe, have also been affected by irregular migration flows, both as destination and transit countries. Within the scope of this study, irregular migration, illegal immigrants and the routes they use from Turkey to EU countries were examined.

Keywords: migration, irregular migration routes, Turkey, transit, EU

2. Introduction

The phenomenon of migration has existed in all periods of human history. Although the mobility of a certain community from one place to another comes to mind when it comes to migration, this phenomenon includes much more than geographical displacement. In terms of migration results, it contains many economic, political, social and cultural elements (Sağlam, S. 2006).

Today, despite the diligent and often aggressive measures taken by nation-states to control the entry, transit and stay of foreigners across borders, it is an accepted fact that millions of people live as irregular migrants every year. While the European countries have become more developed economically and become a centre of attraction due to their higher humanitarian conditions, countries such as Turkey, a border neighbour to Europe, have been affected by irregular migration due to being both a destination and a transit country. Different trends are seen in the migration history of Turkey, which is a bridge between countries of immigration and countries of emigration. In the first years of the Republic, policies aimed at homogenising the population in Turkey left their mark (Ireland, P. W. 1939). In the 1980s, an unprecedented wave of migration to Turkey and European countries emerged due to different reasons, primarily the social, political and economic turmoil in neighbouring countries (İçduygu, A. – Aksel, D. B. 2012).

¹ PhD student, National University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Doctoral School of Public Administration.

The refugee crisis in Turkey and the worldwide response to it can be viewed as a reflection of a global paradigm change. The lengthy refugee and humanitarian situations called into question traditional forms of support, as well as the capacities and resources of international and local relief organizations and host governments, which are currently being tested (Gibárti, S. 2021).

When we look at the migration movements in Europe, it is seen that it started to receive immigration intensively, especially during World War II. As a result of the oil crisis that broke out in 1973 and the recession, local people supported anti-immigration policies. In the 1980s, migration showed many different characteristics and an intense labour migration was experienced. Migration flows to Europe continued in the 1990s, although not very large (Koçak, O. – Gündüz, D. 2016). With the 1999 Amsterdam Treaty, important steps were taken to harmonise migration management with the *acquis* and remove the obstacles to the free movement. Afterwards, member states had to produce common policies in order to ensure immigration control. With the Lisbon Treaty accepted in 2009, it was stated that the issues of repatriation and deportation would be applied in the fight against illegal immigration. With the Stockholm Program covering the years 2010–2014, it aimed to develop global migration policies, create a tighter adaptation policy, and accelerate the fight against irregular migration. At the same time, institutions such as Frontex and European Border Surveillance System (EUROSUR) were established to prevent irregular crossings, and controls were increased, and the EU gates were closed to immigrants, making it a European Fortress. This situation has brought various criticisms to the EU. Three different models are mentioned here. The first of these is the Assimilation Model. In this model, policies are envisaged that will accelerate the adaptation of immigrants to the place where they live, such as culture and language. The second model is the Multicultural Model. Here, contrary to the Assimilation Model, it is envisaged that practices will be implemented to have equal rights with the local people without losing their social identities. The last model is the Exclusion Model. Here, local people do not accept immigrants and immigrants are limited in terms of social, political and economic rights. These models effectively grant citizenship to immigrants, but globalisation on the one hand and efforts to create a common immigration policy on the other hand distance the EU from these models (Consterdine, E. 2015).

At the beginning of the 21st century, human trafficking, human smuggling and irregular migration issues have started to take more place on the agenda in Turkey, both within the country and internationally. Turkey is making efforts to harmonise with the EU *acquis* in the field of migration by improving its technical infrastructure along with its legal and administrative structure and cooperates with EU countries in reducing the number of illegal immigrants in this regard (İçduygu, A. – Aksel, D. B. 2012).

One of the most important reflections of the migration phenomenon, which is accepted to have started with the history of humanity, is international migration and illegal migration. Due to its geographical location and development compared to neighbouring countries, Turkey comes to the fore both as a destination country and a transit country in international migration and illegal migration. Turkey has implemented a number of steps to combat illegal migration and has cooperated in a number of projects to protect victims of human trafficking and secure their safe return home (Kirisici, K. 2008). Efforts to enter countries with high economic and living standards, especially EU countries, by illegal and irregular routes have increased considerably in recent years.

In order to enter these countries, illegal immigrants use the countries that act as bridges, especially Turkey, for transit.

3. Conceptual Framework

3.1. Concept of Migration

The concept of migration, which means reflecting people's history, appears as an eternal phenomenon. The phenomenon of migration appears before us as a phenomenon that proves that people continue their lives. Migrations affect the quantity and quality of demographic structures and affect and change societies' material and spiritual lives. Migrations affect the receiving country and the sending countries in every way, as it is a collective movement that influences social change (Isaias, E. B. 1989).

The Turkish Language Association (TDK) defines migration as “moving or emigration of a community from one place to another due to political, economic or social reasons”. The International Organization for Migration (IOM) has defined it as “the movement of a community from one place to another outside or within its country, regardless of the time or reason” (IOM 2011). Migration means going to different areas by crossing a distance. In other words, a person has to move, and this must be done by decision. However, it is not possible to draw clear lines about the boundaries, size and definition of space (Yavuz, S. 2013). Although it is not possible to come up with a single definition due to the complexity of the concept of migration and sometimes the concept of a political form, we will accept and continue with the definition of the International Organization for Migration (IOM).

A person who takes refuge in another country by leaving the country he/she has been in order to provide “personal comfort” and without certain coercion is called an immigrant (Epic Migrations 2020). The position of the immigrants in the country they left and the position in the country they entered are legal. An illegal immigrant has entered the country and has immigrated illegally against that country's regulations. “Unwilling to be a citizen because of ethnic origin, religion, ethnicity, social group, political affiliation or the right to defend one's country from fear” refers to an individual who is entitled to United Nations protections (UN 1951). On the other hand, asylum seekers are people who want to be accepted as refugees in a country under the relevant national and international documents but have not yet decided whether they are refugees or not (UN 1951).

International migration is a shocking movement that changes the world's social, economic, and political structures and causes a great conflict (Haas, H. et al. 2019). Migration is cause and effect, and migration occurs due to political, social and economic events, and thus migration itself creates social movements (Castelli, F. 2018). The impact of globalisation, especially on the “people, media, technology, finance, ideas, dimensions”, has changed the nature of migration. As globalisation progresses, migration becomes more accessible than in the past, and the nature and scope of migration are diversifying and increasing (Czaika, M. – Haas, H. 2014). As a result, more

and more people are being left behind due to migration. The combined effects of globalisation and increasing international migration mobility have begun to increase the pressure on the states' authorities. In addition, the globalisation that has occurred obliges countries to act within the framework of certain behaviours along with the changes in the economy (McAuliffe, M. et al. 2019). Globalisation cause specific changes in the understanding of development; this change also causes management changes. With the globalisations experienced, especially the understanding of power and the state authority have become a complex situation, changes in the form of powers have begun to occur, and the power and sovereignty of the states have begun to decrease (Reddy, C. S. 2012). The state's power, which is an actor in the international arena, is decreasing due to these reasons, and states have begun to be subject to violations of security measures (Oji, E. A. – Ozioko, M. 2011).

3.2. Refugee and Asylum Seeker Concept

With the clear expression of paragraph (c) of Article 2 of the Council of Europe Directive 2004/83/EC (EC)² *“refugee” means a third-country national who, owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, political opinion or membership of a particular social group, is outside the country of nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself or herself of the protection of that country, or a stateless person, who, being outside of the country of former habitual residence for the same reasons as mentioned above, is unable or, owing to such fear, unwilling to return to it.*

The 1951 Geneva Convention Relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees are the only global legal instruments that affect refugee life (UNHCR 1951). The concept of “refugee” is defined in Article 1, paragraph 2, of the 1951 Convention³ as follows: As a result of events occurring before 1 January 1951 and owing to well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it.

In the case of a person who has more than one nationality, the term “the country of his nationality” shall mean each of the countries of which he is a national, and a person shall not be deemed to be lacking the protection of the country of his nationality if, without any valid reason based on well-founded fear, he has not availed himself of the protection of one of the countries of which he is a national.

At the regional level, the Organization of African Unity has further expanded the previous definition, in paragraph 2 of article 1 of the 1969 African Convention on Human and Peoples' Rights⁴ the term “refugee” shall also apply to every person who, owing to external aggression,

² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004L0083&from=EN>

³ https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf

⁴ <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=50>

occupation, foreign domination or events seriously disturbing public order in either part or the whole of his country of origin or nationality, is compelled to leave his place of habitual residence in order to seek refuge in another place outside his country of origin or nationality.

The 1984 Cartagena Refugee Declaration⁵ recommends that [...] persons who have fled their country because their lives, safety or freedom have been threatened by generalised violence, foreign aggression, internal conflicts, massive violation of human rights or other circumstances which have seriously disturbed public order should also be included as refugees.

If an asylum seeker is found to be ineligible for refugee status, they must leave the country or may be deported unless permission is granted to stay on humanitarian or other relevant grounds (IOM 2011).

4. Main Findings on Irregular Migration to Europe via Turkey

People, who have become unable to live in their countries due to the civil war and political uncertainties, especially in Syria and the Middle East countries, are trying to enter European countries illegally and irregularly to obtain their economic freedom and right to live through Turkey and various countries. Although Turkey, which is a transit country, tries to prevent these illegal crossings, it cannot prevent some of these crossings. Turkey has undergone a major reform in the management of migration and asylum issues in the last ten years, and the European Union accession process has had a significant impact on this reform (İçduygu, A. – Aksel, D. B. 2014). Although the relations between the two sides were not always stable during this period, the increasing flow of immigrants to the Turkish borders and the demands of European countries pushed the Turkish government to take stricter measures. With the re-acceleration of negotiations on a Readmission Agreement between Turkey and the EU in 2009, the prevention of transit migration, especially at the country's borders, became a priority. Turkey has started to cooperate in border management projects with EU bodies and mechanisms such as Frontex, which began operating on the Turkish-Greek borders in 2010.⁶

Due to the civil crisis in Syria, immigrants who wish to move to EU countries to find work and continue their lives utilise Turkey as a transit country, which is a transit route to these countries. Although it is unknown how many illegal and irregular migrants have travelled from the Aegean Sea to EU countries via Greece and Turkey, it is thought that the figure is well over 3 million.

⁵ <https://web.archive.org/web/20161230110917/http://www.refworld.org/publisher,RR1,,,3ae6b36ec,0.html>

⁶ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_130

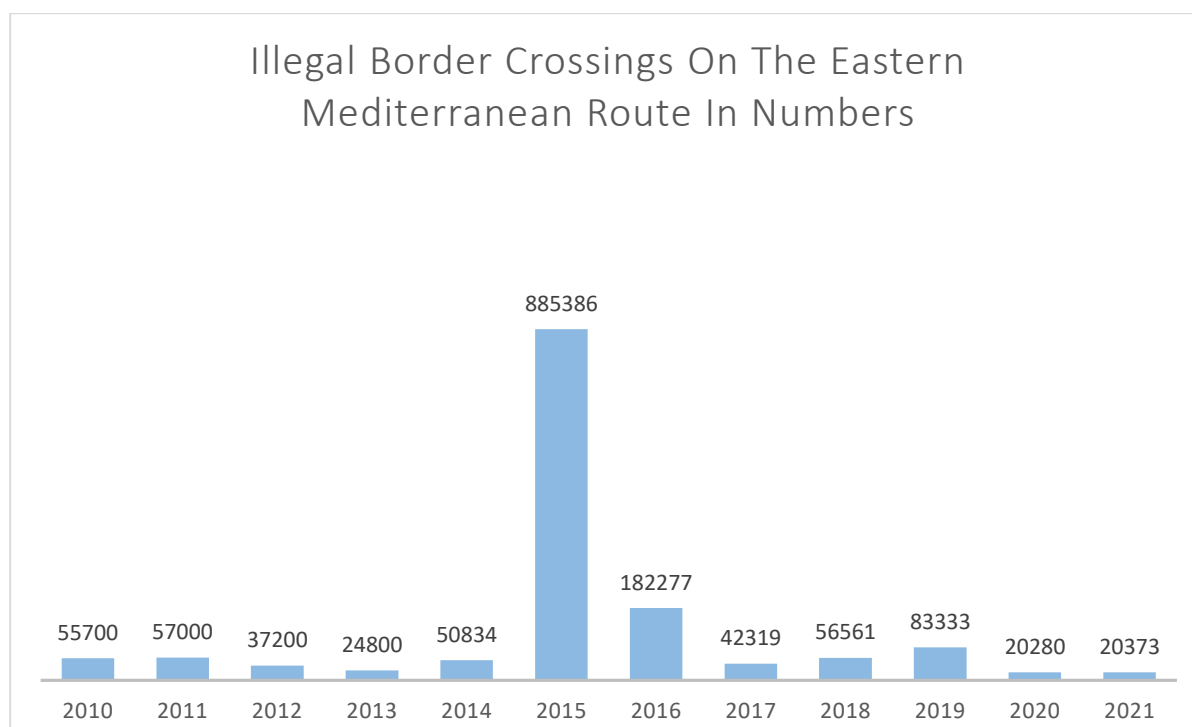

Figure 1. Illegal border crossings on the Eastern Mediterranean route in numbers since Frontex operates

Source: Own edition according to data from Frontex

Since Turkey is the main transit country for migration routes to the EU, the EU has urged Turkey to expand its cooperation in the fight against illegal migration and protection of borders. According to Frontex, Turkey has the position of a transit country on the two main migration routes to the EU (Eastern Mediterranean and Western Balkans). The Eastern Mediterranean route reaches Greece, south of Bulgaria or Cyprus via Turkey. According to Frontex, this route was the second most popular among migration routes to the EU, with 52,300 migrants arriving in 2010, 57,000 in 2011, 50,830 in 2014, 885,000 in 2015 and started to decrease after as it is shown in Figure 1. The Greek and EU authorities took additional measures at this point due to the frequent illegal crossings along the Meriç River on the Turkish-Greek border. Frontex deployed Rapid Border Intervention Teams (RABIT) to the border in November 2010 in response to Greece's request for assistance.⁷ Greece also increased border controls by collaborating with Turkey and began construction of a new 12.5 km fence in the north-eastern city of Orestiada. Meanwhile, immigrants began to use alternative migration routes, such as the Aegean islands and the Turkey-Bulgaria highway. In 2014 and 2015, Rhodes, Kos, Samos, Lesbos and Chios became the transit points used more and more by migrants going to EU countries, generally to escape from the civil war in Syria, and this situation has put the refugee hosting capacities of the islands to a great extent. The objectives of EU-Turkey migration relations were to avoid migrant deaths in the Mediterranean Sea, to establish legal access points into Europe, and to improve living conditions for refugees in Turkey (Engler, M. 2019).

⁷ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_11_130

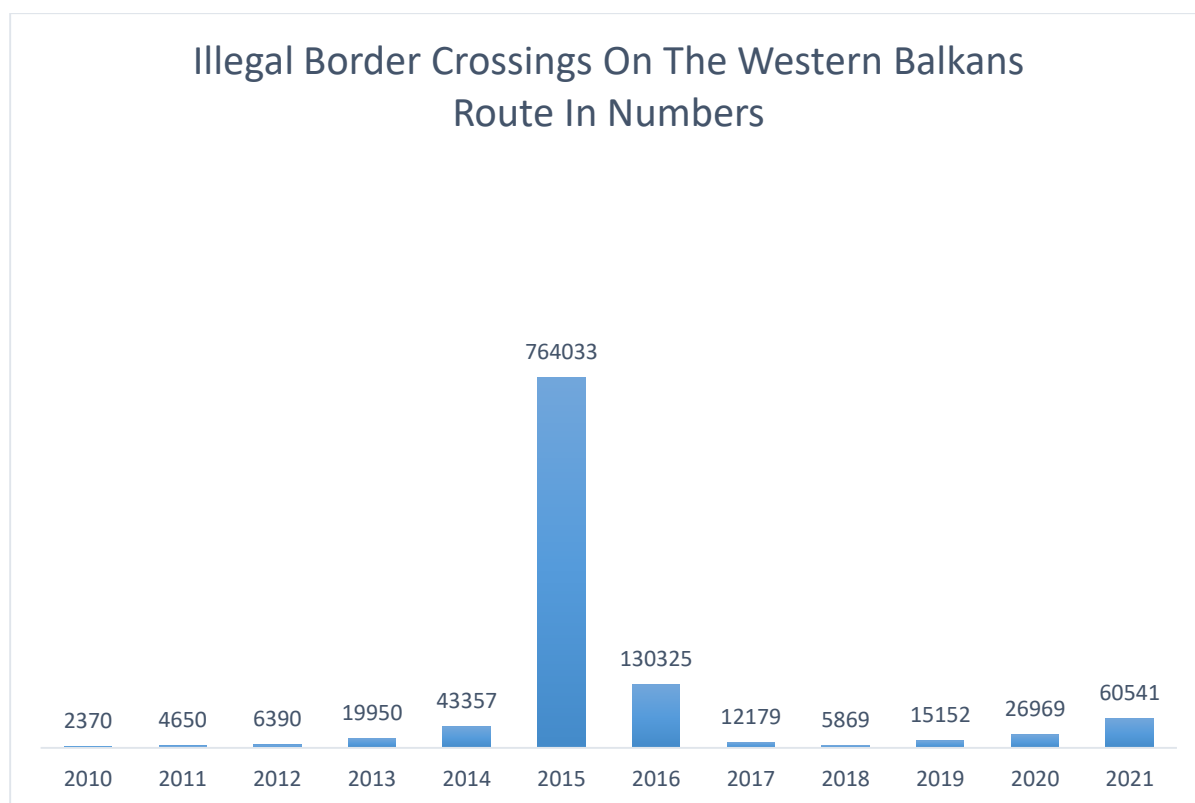

Figure 2. Illegal border crossings on the Western Balkans route in numbers
Source: Own edition according to data from Frontex

The Western Balkan route, on the other hand, is a growing migration route from Turkey's sea and land borders with Greece and Bulgaria, through Macedonia and the Western Balkans, and finally into Hungary. According to the data of Frontex, the number of people using this road, which was passed by 3090 immigrants in 2009, increased to 764,000 in 2015 (Figure 2). With the granting of visa-free access to the Schengen Area to the Western Balkan countries, immigrants and refugees began to prefer this route more and more to cross the EU borders. Immigrants who choose this route are given the opportunity to apply for asylum after reaching Hungary and are directed to open centres after this application. However, data show that many refugees leave these centres for Western Europe (Frontex 2015).

In terms of irregular migration, there was a clear decline in the identification of illegal border crossings in Turkey in 2020, which was primarily due to the pandemic's influence (International Centre for Migration Policy Development 2021). As of the end of December 2021, the number of irregular migrants increased to 162,996. In comparison to 2020, this is a 33% rise, as it is shown below (Figure 3).

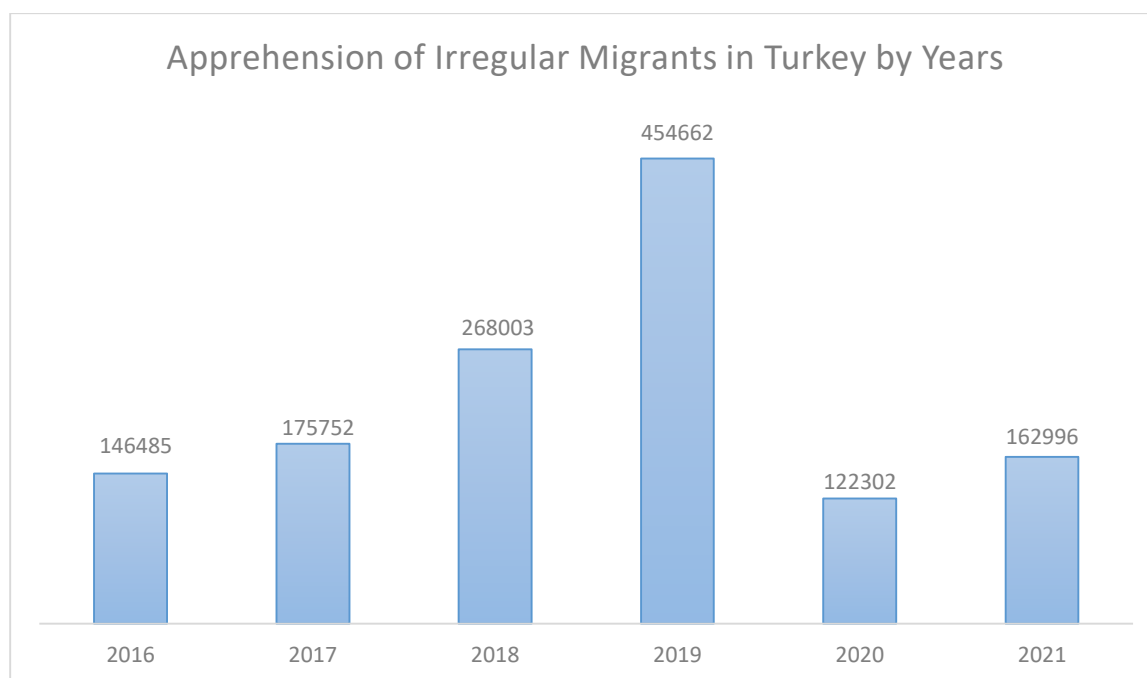

Figure 3. Apprehension of Irregular Migrants in Turkey by Years

Source: Own edition according to data retrieved from the Department of Migration Management (DGMM), Turkey (as of 31 December 2021)

Turkey is often accused of not doing what is necessary to combat illegal human smuggling networks and preventing immigrants from turning to Europe, and not removing the geographical restriction it imposed while being a party to the 1951 Geneva Convention. On the other hand, most countries have overruled these time constraints. Turkey is the only remaining of Europe's "persistent objector." (Kale, B. et al. 2018). However, the excessive pressure on Turkey's migration management system, both transiting and residing within the borders of the country, has now become a problem that Turkey cannot solve alone. Although it is generally seen as a transit country used by immigrants, Turkey has also become a destination country for many immigrants from Africa, Asia and Eurasia.

Another criticism directed at Turkey is about the liberal visa policy it applies to Middle East and African countries. In this way, many immigrants and refugees come to Turkey relatively easily and try to pass through the EU. Turkey's liberal visa policy was developed as part of an active foreign policy program that began in the 2000s, aimed at expanding its international influence and increasing trade and cultural exchange between Asian, African and Eurasian countries.

Since most of these countries included in Turkey's liberal visa policy are also on the Schengen black list, Turkey's open border policy basically runs counter to the full member candidate countries' commitment to align their laws with EU laws. But on the other hand, due to the deadlock in the Turkey–EU accession negotiations and the blocking of the opening of the 24th chapter on "Freedom, Security and Justice" by Southern Cyprus, it is also possible to say that the EU has largely lost its chance to use Turkey's legal harmonisation as a trump card.

5. Conclusion

Irregular migration is closely related to European countries, which are the main targets of migrant flows, starting from the 1990s until today. Increasing migration pressures as a result of problems such as economic and political deprivation, social and political turmoil concern not only the target countries but also the countries that share the same border with these countries. Especially in recent years, the fact that Turkey has better social and economic conditions compared to the surrounding countries has made Turkey a target country for immigrants. Turkey is making more efforts to improve migration management due to its increasing role in migration and asylum systems as a result of being both a destination country, a source country and a transit country, and being a candidate for the European Union.

Organised crimes such as illegal immigration, human smuggling and human trafficking have ceased to be an event that concerns only one or a few states and have turned into a phenomenon that concerns almost all countries. It is known that the political stability, demographic security, cultural identity, social security system, and cultural characteristics of states are negatively affected by international migration. It also threatens the safety of states as it creates an entry channel for terrorists.

One of the most critical problems regarding illegal migration in Turkey is the difficulties in collecting data. Turkey is both a transit and a destination country for various immigrants, as well as a sending country. The measures to be taken in this regard can be expressed as follows: In order to ensure effective border security as soon as possible, Turkey should identify problematic border points and increase its observations and inspections by making use of technology there. The most sensitive issues in this regard are the East and South-East borders. Turkey must cooperate with the source countries in the fight against the illegal immigration problem. Elements/advertisements that make illegal immigration attractive, such as the need for cheap labour, need to be used more carefully.

The role of social conditions facing immigrants, the attitude of the host country's population, and the way political leaders talk about the benefits of diversity and pluralistic societies are more important than ever for successful immigration policies.

It is vital to provide the necessary tools for the immigrants to fulfil their functions in the society they live in, to protect their cultural and ethnic identities, to develop their potential, and to guide the local population towards the dual purpose of promoting the rights, culture, traditions and needs of the immigrants (Bednov, A. 2009).

Within the scope of irregular migration, it can be said that Turkey has developed itself at an advanced level, both legally and administratively. It would not be wrong to say that the desire to become a member of the EU with the changing conjuncture and the conditions for fulfilling the membership criteria in this context were influential in all these developments. However, although Turkey does its best to join the European Union, the EU persistently ignores them by making various excuses. Here, besides its efforts to fully comply with the progress reports, which results from its desire to become a member of the EU, Turkey should also develop local solutions regarding the irregular migration issue, which is a regional problem. As a result, when we evaluate

the EU progress reports within the scope of irregular migration, it would not be wrong to say that Turkey has been significantly effective by making many important legal and administrative reforms in this regard.

In many countries, activities such as information and integration programs and language programs are organised to ensure the social integration of immigrants. Turkey should also focus on such measures. Despite the regional and global measures taken and the policies implemented, it does not seem possible to eliminate illegal migration, even in the long run completely.

References

- ACHPR (1969): *AU Convention Governing Specific Aspects of Refugee Problems in Africa*.
<https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=50>
- AKÇADAG, EMINE (2012): Yasa dışı Göç ve Türkiye. *Bilgesam Yayınları* 42.
https://www.academia.edu/2503916/Yasa_d%C4%B1%C5%9F%C4%B1_G%C3%B6%C3%A7_ve_T%C3%BCrkiye
- BEDNOV, ALEXANDER (2009). *Migration in the BSEC Member States – Social and Cultural Aspects*.
<https://www.pabsec.org/depo/documents/reports-and-recommendations/en-rec-w1nnou6lks.pdf>
- CASTELLI, FRANCESCO (2018): Drivers of migration: Why do people move? *Journal of Travel Medicine* 25(1) <https://doi.org/10.1093/jtm/tay040>
- CONSTERDINE, ERICA (2015): Managed Migration under Labour: Organised Public, Party Ideology and Policy Change. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41 (9), pp. 1433–1452.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1045711>
- CZAIKA, MATHIAS – DE HAAS, HEIN (2014): The Globalization of Migration: Has the World Become More Migratory? *International Migration Review* 48 (2), pp. 283–323.
<https://doi.org/10.1111/imre.12095>
- ENGLER, MARCUS (2019): EU–Turkey Statement on Refugee Migration Flows into Europe. In: Prodromidou, Alexandra – Gkasis, Pavlos eds. *Along the Balkan Route: The Impact of the Post-2014 ‘Migrant Crisis’ on the EU’s South East Periphery*. Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin, pp. 18–27.
<https://www.seerc.org/new/uploads/MIGRATE%20Along%20the%20Balkan%20route.pdf>
- EPIC MIGRATIONS (2020): Refugee, Asylum Seeker, or Person under Temporary Protection? *Epic Migrations*. <https://epicmigrations.com/en/refugee-asylum-seeker-or-person-under-temporary-protection/>
- FRONTEX (2014). Annual Risk Analysis. *Frontex*.
https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2014.pdf
- GIBÁRTI, SÁRA. (2021): Aiding Syrian refugees in Turkey: International approaches and domestic policies. *Security and Defence Quarterly* 33 (1), pp. 57–72.
<https://doi.org/10.35467/sdq/132027>

- HAAS, HEIN – CZAİKA, MATHIAS – FLAHAUX, MARIE-LAURENCE – MAHENDRA, EDO – NATTER, KATHARINA – VEZZOLI, SIMONA – VILLARES-VARELA, MARÍA (2019): International Migration: Trends, Determinants, and Policy Effects. *Population and Development Review* 45 (4), pp. 885–922. <https://doi.org/10.1111/padr.12291>
- İÇDUYGU, AHMET – AKSEL, DAMLA B. (2012): Türkiye’de Düzensiz Göç. *IOM*. <http://madde14.org/images/1/15/IOMTurkiyeDuzensizGoc.pdf>
- İÇDUYGU, AHMET – AKSEL, DAMLA B. (2014): Two-to-Tango in Migration Diplomacy: Negotiating Readmission Agreement between the eu and Turkey. *European Journal of Migration and Law* 16 (3), pp. 337–363. <https://doi.org/10.1163/15718166-12342060>
- INTERNATIONAL CENTRE FOR MIGRATION POLICY DEVELOPMENT (2021): *Regional Migration Outlook 2021 – Turkey and Western Balkans*. <https://www.icmpd.org/file/download/51375/file/Turkey%2520and%2520Western%2520Balkans%2520Regional%2520Migration%2520Outlook.pdf>
- INTERNATIONAL MIGRATION LAW GLOSSARY ON MIGRATION.PDF (S.A.): Retrieved 29 July 2021, from https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_1_en.pdf
- IOM (2011): International Migration Law: Glossary on Migration. *IOM*, 81.
- IRELAND, PHILIP W. (1939): Turkish Foreign Policy after Munich. *The Political Quarterly* 10 (2), pp. 185–201. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1939.tb00508.x>
- ISAIAS, E. BELLO (1989): Social Effects of Group Migration between Developing Countries. *International Migration* 27 (2), pp. 225–231. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.1989.tb00253.x>
- KALE, BAŞAK – DİMITRIADI, ANGELIKI – SANCHEZ-MONTIJANO, ELENA – SÜM, ELİF (2018): Asylum Policy and the Future of Turkey-EU Relations: Between Cooperation and Conflict. *FEUTURE Online Paper* No. 18. [https://feuture.unikoeln.de/sites/feuture/pdf/FEUTURE Online Paper No 18 final.pdf](https://feuture.unikoeln.de/sites/feuture/pdf/FEUTURE%20Online%20Paper%20No%2018%20final.pdf)
- KİRİSÇİ, KEMAL (2008): Managing Irregular Migration in Turkey: A Political-Bureaucratic Perspective. *CARIM Analytics and Synthetic Notes* 2008/61. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/10106/CARIM_AS%26N_2008_61.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- KOÇAK, ORHAN – GÜNDÜZ, DEMET. (2016). Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (12) pp. 66–91. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.288377>
- MCAULIFFE, MARIE – KHADRIA, BINOD – BAULOZ, CÉLINE (2019): *World migration report 2020*. IOM.
- OJI, ELIZABETH A. – OZİOKO, M. (2011): Effect of Globalisation on Sovereignty of States. *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence* Vol. 2. <https://www.ajol.info/index.php/naujilj/article/view/82410>
- REDDY, C. SHEELA (2012): Globalisation and the Sovereignty of the Nation-State. *World Affairs: The Journal of International Issues* 16 (4), pp. 60–77. https://www.jstor.org/stable/pdf/48566255.pdf?refreqid=excelsior%3Aa354a723f3055c500c26a8802872519a&ab_segments=&origin

SAĞLAM, SERDAR (2006): Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* 5, pp. 33–44.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/328301>

THE EUROPEAN COUNCIL (2004): *Council Directive 2004/83/EC*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004L0083&from=EN>

UNHCR (1951): *Convention relating to the Status of Refugees*. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf

YAVUZ, SEFER (2013): Migration, Integration and Religion: An Evaluation in the Context of the Turks Living in Europe. *The Journal of International Social Research* 6 (26).

<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/g-entegrasyon-ve-dn-avrupada-yaayan-trkler-balaminda-br-deerlendirme.pdf>

A Rákóczi-emlékezet és a „pszeudo-Rodostó”-kép földrajzi vetületei

Kiss Márton¹

1. Abstract

Francis II Rákóczi (1676–1735) has always occupied a prominent place in Hungarian memory. The aim of the study is to present the possibilities for changes in memory spaces as well as a special situation when a memory space begins to migrate. With the reburial of Rákóczi and his comrades-in-arms in 1906, the Tekirdağ (Rodostó) memorial site was threatened with emptying, as the main Rákóczi memorial became Košice (Kassa). After the World War I (1920), it moved away from the country, so it was not suitable to become a memorial space for the entire nation. For a short time, Košice returned to the Hungarian state, so the Košice memorial space could flourish again, but after the World War II the tearing became permanent.

Meanwhile, the memory space in Tekirdağ was undergoing a transformation, as Kelemen Mikes became the main driving force instead of Rákóczi in real memory. Rákóczi's memory thus became twofold with that of the original Tekirdağ and Košice, who could be called the “pseudo-Rodostó”. In the study, I want to present the multi-layered memory of Rákóczi, especially in the light of the changes of the 21st century, by comparing the memorial points in the two settlements of Tekirdağ and Košice.

Keywords: Francis Rákóczi II, remembrance, geography of memory, sites of memory

2. Bevezetés

A magyar történelmi kánon egyik legjobban ismert alakjának tekinthető II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) életével több nagyobb monográfia is foglalkozott az idők során. II. Rákóczi Ferenc személye mindig is kiemelt helyet foglalt el a magyar emlékezetben. A mai fogalmainkkal „emigrációként” meghatározott csoportot először II. Rákóczi Ferenc hozta létre, amikor is 1711 elején elhagyta az országot külföldi segítség reményében. Az orosz támogatás elmaradása után a fejedelem először Lengyelországban, majd Franciaországban (Grobois), végül pedig az Oszmán Birodalomban, Rodostóban (ma Tekirdağ, Törökország) telepedett le. A Bercsényi Miklós anagrammája szerint csak „Ostrod”-nak nevezett falu lett az első magyar politikai emigráció egyik legelső emlékezeti helye, melyet később további csoportok idéztek fel vándorlásuk során (Missilis levelek 1978).

¹ PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola.

A rákövetkező századokban alkotott Rákóczi-történetek kisebb-nagyobb lelkesedéssel emlékeztek meg Rákóczi személyéről, fenntartva ezzel a diskurzust. A 20. századi (1906) kassai újratemetés és elszakíttóság mély nyomot hagyott a magyar emlékezetben. A 21. században is fennmaradt ez az érdeklődés a fejedelem személye iránt, amit jól bizonyít, hogy a magyar országgyűlés először 2003-ban, majd 2018-ban is Rákóczi-emlékévet hívott életre, 2015-ben pedig emléknapot jelöltek ki II. Rákóczi Ferencre emlékezve.

3. Az emlékezeti terek elmélete

Pierre Nora szerint a különböző emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) összefonódása élővé teheti a történelmet, erősítve az identitást és az együttélést. Szimbolikus összetevőnek tekinthetjük a győztes-vesztes ellentétet, valamint az állami és helyi emlékezet között fennálló különbségeket is. A vesztesekhez köthető emlékezeti helyek mindig érzelmekkel telítettek, amit Nora „forró emlékezetnek” nevez, ilyenek lehetnek például a hősi múlt képviselői. Ezzel szemben az állami (győztes) emlékezet fentről kikényszerítve jön létre – nemzeti autoritásból vagy formális testületből fakadóan. A „Mi” pillanataink kiemelkedőek a közös identitás számára, amihez legtöbbször a történelmi tapasztalatokat használják fel (Nora, P. 1999).

Gerry O'Reilly jól mutat rá, hogy a jelenlegi szabályzások közül az a legismertebb, amelyet az „International Coalition of Sites of Conscience” szervezete adott ki. Eszerint négy fontos szegmense van az emlékezésnek. Az első a hivatalos igazság, vagyis a közvélemény általánosan elfogadott (vagy tagadott) gondolkodása arról, ami történt. A második a narratív igazság, amelybe egyaránt beletartozik az áldozatok, a szemtanúk és az elkövetők magyarázata is. A harmadikat nevezhetjük társadalmi igazságnak, vagyis a főbb döntéshozók által ütköztetett és megszilárduló emlékezeti képnek. A negyediket röviden „gyógyító emlékezetnek” nevezhetjük, amely kettős céllal bír: egyrészt segít begyógyítani a régi sebeket, egyben pedig meg kívánja akadályozni azt, hogy az újból megtörténjen (O'Reilly, G. 2020).

A szimbolikus térfoglalással kapcsolatban számos – magyar tapasztalatokat is feldolgozó – tanulmánnyal találkozhatunk. Kitűnő példa erre Szigetvár esete, amelyben Szulejmán és Zrínyi Miklós „párviadalát” értelmezték ilyen küzdelemnek. Ennek alapja, hogy az újabb kutatások mellett a mai napig érezhető bizonyos fokú érzelmi többlet a területtel kapcsolatban, mivel mindkét fél magáénak érzi Szigetvár emlékezeti terét (Pap N. 2018). Hasonló munkák zajlanak jelenleg is az 1526-os mohácsi csata emlékezeti tereivel kapcsolatban, ami szintén több rétegből áll. Ez ugyanis két nagyobb katonai összecsapást is magában foglal, a mohácsi és a második mohácsi csatának nevezett harsány-hegyi csatákat (1526 és 1687). A Balkánon is találhatunk példákat az emlékezeti terek feletti irányítással kapcsolatban, mint például a rigómezei és mohácsi csaták emlékezetének összevetésénél (Pap, N. – Reményi, P. 2020).

4. Az emlékezeti terek változása és Kassa, mint „pszeudo-Rodostó”-kép

Kassa a Rákóczi-szabadságharc idején többször is előtérbe került, a leghíresebb alkalom ezek közül az 1706-os eseményekhez kötődött, amikor Jean Rabutin császári tábornok ostroma után a város örömmel fogadta Rákóczit, aki bevonulását maga is megörökítette röviden emlékirataiban (Rákóczi F. 1979). A szabadságharc bukása előtt Rákóczi – támogatókat keresve – külföldre távozott, és onnan nem is tért vissza. Először Lengyelországban, majd egy rövid angliai kitérő után Franciaországba került, ahol folytatta ügyének támogatását. Az emigrációban lévő magyar közösség azonban nem érthette el, hogy a franciák a végeletekig támogassák ügyüket. Rákóczi így egyre inkább kiszorult a diplomáciai ügyekből és az újabb Habsburg-török háború hírére (1716–1718) török területre kívánt menni. Megérkezése azonban már későn történt, és szinte csak a háború végére érkezett meg a hadszíntér közelébe. Nem véletlen, hogy ebben már nem kapott nagy szerepet, ugyanakkor az oszmán állam nem adta ki őt a Habsburgoknak sem. Száműzetésük ezzel vált teljessé, és Rodostóban történő elhelyezésükkel Rákóczit és körét kizárták a politikai ügyekből. A bujdosók közül többen tértek vissza hazájukba, mások pedig a fejedelemmel maradván éltek mindennapjaikat. A fokozatosan csökkenő létszám végül Rákóczi 1735-ös halálával csappant meg igazán, ami után a magyar kolónia száma még inkább fogyni kezdett. Erről az időszakról szólt Mikes Kelemen későbbiekben bemutatott írása.

A 19. században több költő említette Rákóczit, így például Petőfi Sándor is írt költeményt róla. Az 1848–1849-es szabadságharc leverése után kezdett előtérbe kerülni Rákóczi és küzdelme. A magyar függetlenségi mozgalmaknak Kossuth Lajos temetése után egyre inkább vágyott céljuk volt a fejedelem és társai hamvainak hazaszállítása. A politikai csatározásokban kitűnt Thaly Kálmán, aki oroszlánrészt vállalt azon viták során, amelyek a Rákóczi Ferenc és társai ellen még 1715-ben hozott törvény kapcsán zajlottak (1715. évi XLIX. tc). Az ezt módosító törvénycikkely végül a súlyos ellentétek eltűnésére hivatkozva függesztette fel a korábbi törvényt (1906. évi XX. tc.). A politikai vitáktól erősen terhelt II. Rákóczi Ferenc személye ugyanis ekkorra már az udvar számára is vállalható volt – mondhatni történelmi szereplővé vált, ráadásul még törvényt is módosítottak ebben az ügyben. A közös Habsburg-magyar kormányzás számára ugyanis kulcskérdésnek tűnt, hogy milyen módon tudják majd emlékezetpolitikájukat közösen kialakítani. Ehhez olyan személyekre lett volna szükség, akik mindkét fél szempontjainak megfelelnek. Rákóczi elismerésével ugyanakkor a Habsburg uralkodó, I. Ferenc József inkább a birodalmában élő nemzetiségeknek kedvezett, mintsem saját dinasztíájának. Rákóczi személye ugyanis, ahogy ekkor, úgy a későbbiekben is elfogadott volt a Kárpát-medencében élő nemzetiségek számára (kivéve a szerbeket és a horvátokat). Az újratemetésre két különálló eseménysorozatban került sor, először Budapesten (1906. október 28.), majd másnap reggel Kassán (október 29.). Az ünneplő tömeg már a vasútállomáson várta a megérkező vonatot, majd Thaly Kálmánnal az élen indultak el a Szent István-bazilikába. Ezen a helyszínen Samassa József bíboros tartott ünnepi istentiszteletet a fejedelem és a bujdosásban vele tartók emlékére. A lépés jelentőségét mutatja, hogy ez egyszerre volt a hazafias érzések támogatása, aktuálpolitikai gesztus egyben pedig – és talán ez a legfontosabb – egy magyar történelmi személy méltó eltemetése (Halász H. – Katona Cs. – Ólmosi Z. 2014).

5. Kassa „hazatérése” és az 1938-as Rákóczi-megemlékezések

Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott ítélet (első bécsi döntés) szerint Magyarország megkapta Kassát, Ungvárt, Munkácsot és ezek környékét, ugyanakkor több korábbi magyar terület továbbra is Szlovákiánál maradt. Az előzetes tárgyalások a magyar és csehszlovák fél között nem jártak sikerrel, így a helyzetet a német döntőbíráskodás alakította ki. A döntéssel közel 12 ezer négyzetkilométert csatoltak az országhoz több mint másfél millió lakossal, amellyel szinte az egész ország egyetértett és örömét fejezte ki később (Romsics, I. 2010).

A magyar kormányzat igyekezett megteremteni a térfoglalás ideológiai alapjait. Ehhez kitűnően illeszkedett II. Rákóczi Ferenc képe és személye. Az első fontos lépés egy emlékérem kiadása volt Rákóczi arcmásával (1. ábra), amelyet a „visszatért” országrészre bevonuló katonaság számára osztottak ki. Ezt követték azok a különböző képi alkotások, amelyek ikonográfiai szempontból is propagandisztikus hatással bírtak. Ezek közül kettőt kívánok itt bemutatni, amely hasonló körülmények között ábrázolja a célokat.

1. ábra: Felvidéki emlékérem

**Forrás: MaNDa https://mandadb.hu/tetel/651071/Felvideki_Emlekerem
A budapesti Piarista Múzeum gyűjteményéből**

Az első kép egy levelezőlap, amelyen Kassa látképe található. A rajta ábrázolt emlékek többsége magához II. Rákóczi Ferenchez köthető: lovas portréja mellett láthatjuk a dóm mellett található emléktábláját, valamint Rákóczi sírját. A kép bal oldalán az ország kormányzója, Horthy Miklós tűnik fel, aki Rákóczihoz hasonlóan fehér lovon ül, és jobb felé néz. A szimbolikus összehasonlítás

mintegy erősíteni kívánta a terület (Kassa) felett gyakorolt magyar szuverenitás jogfolytonosságát, valamint a legitimitációt szolgálta (2. ábra).

2. ábra: Képeslap Kassáról
Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs²

A második képnél hasonlóan Horthy Miklós és II. Rákóczi Ferenc látszódik két oldalon, fehér lovon ülve. A kép közepén található a fő emlékezeti tér, vagyis a Szent Erzsébet dóm és a Rákóczi-kripta. Emellett még két városi helyszín került be, mint jelentős helyszín (3. ábra).

Az ábrázolások összevetéséből kiderül, hogy II. Rákóczi Ferenc személyét megpróbálták felhasználni az első bécsi döntés (1938) utáni területszerzések megindoklásához. A magyar történelem szereplőjének ilyesfajta felidézése a propagandisztikus célok mellett a terület szimbolikus visszafoglalását is célozhatta, vagyis a terület feletti uralom „visszaszerzését”. A korabeli vélekedések szerint ezek a területek (például Kassa) csak ideiglenesen voltak távol a magyar hazától, így az 1938-as események helyreállították a korábbi állapotokat. Horthy Miklós és II. Rákóczi Ferenc személyének összehasonlítása a további kutatások területe lehet a későbbiekben.

² Hálás köszönettel tartozom a szerencsi Zempléni Múzeumnak a jelen tanulmányban illusztrációként felhasznált három képeslap fotómásolatának rendelkezésre bocsátásáért.

3. ábra: Képeslap Kassáról
Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs

Az ábrázolások összevetéséből kiderül, hogy II. Rákóczi Ferenc személyét megpróbálták felhasználni az első bécsi döntés (1938) utáni területszerzések megindoklásához. A magyar történelem szereplőjének ilyesfajta felidézése a propagandisztikus célok mellett a terület szimbolikus visszafoglalását is célozhatta, vagyis a terület feletti uralom „visszaszerzését”. A korabeli vélekedések szerint ezek a területek (például Kassa) csak ideiglenesen voltak távol a magyar hazától, így az 1938-as események helyreállították a korábbi állapotokat. Horthy Miklós és II. Rákóczi Ferenc személyének összehasonlítása a további kutatások területe lehet a későbbiekben.

6. Rákóczihoz köthető emlékek Kassán és Rodostón

Rákóczi Ferenc életéhez számos neves cselekedet és helyszín kapcsolódott már saját korában is. Az idő előrehaladtával egyre több emlékezeti hely jött létre Rákóczihoz és köréhez kapcsolódóan. Ezek összegyűjtése eddig csak sporadikus módon történt meg, egészen a legújabb Rákóczi-évfordulóval összefüggésben kiadott gyűjteményig (Ilyés G. 2020).³ Jelen tanulmányban ezt a munkát kívánjuk alapul venni, hogy összehasonlítóvá tehesük Rodostó és Kassa Rákóczi-emlékhelyeit. A kiadványban számszerűleg 20 különböző emlékezeti pontot találhatunk Rákóczival kapcsolatban. A megoszlás tekintetében többségében vannak a törökországi emlékek a mai Szlovákia területén lévőkkel szemben (12, illetve 8 darab).

³ A gyűjtés eredményeit lásd a tanulmány végén található mellékletben

A hagyományos Rákóczi-emlékezethez társított Rodostó területén több emlékezeti tér is egymásba csúszott. A szimbolikus emlékezeti tér nem egyedül Rákóczi Ferenchez köthető, hanem egy komoly kultuszhelyhez hasonlóan több rétegből áll. A hazakerülő bujdosók közül két további személy körül alakult ki emlékezeti réteg: az egyik Thököly Imre (1657–1705), a másik pedig felesége, Zrínyi Ilona (1643–1703), aki Rákóczi Ferenc édesanyja volt. A mi szempontunkból az utóbbi személy válik igazán érdekessé, mivel mindkettőjüket egy helyre temették Törökországban, majd Kassára is együtt kerültek. Zrínyi Ilona számára 1943-ban szerveztek emlékünnepet (Zrínyi Ilona-emlékév) Magyarországon, emléket állítva hányattatott sorsának és önmaga vállalt emigrációjának (Péchy-Horváth R. 1943).

Az emlékezethez kapcsolódó személyek következő csoportjába olyan, a már említett „bővített” Rákóczi-emlékezethez tartozó személyek kerültek, mint például Bercsényi Miklós, Esterházy Antal és a fejedelem íródeákja, Mikes Kelemen. Utóbbi nem csak a történelemből és az emlékezetből ismert, hanem a magyar irodalomtörténet kimagasló teljesítménnyel bíró szereplője is volt. Leghíresebb munkája, a Törökországi levelek már saját korszakában is kiemelkedő magyar nyelvű munka volt, amelynek értékelése a mai napig állandónak mondható.

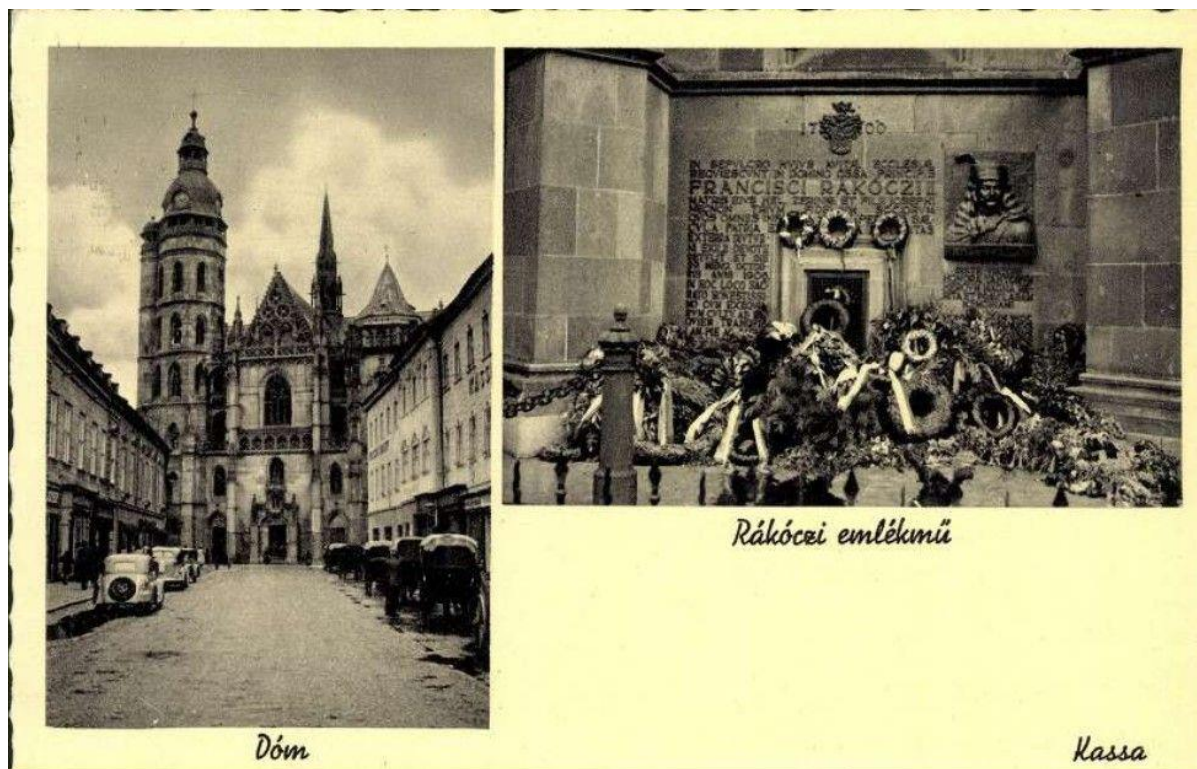
A Rákóczi-emlékezet materiális – és egyben térbeli – megvalósulásainak többsége egy adott földrajzi térhez köthető: a Magyar utcához (Macar Sokaği), valamint az ott található Rákóczi-házhoz és annak környékéhez. Az épület előtti utcát később Rakoczi Caddesivé, vagyis Rákóczi sugárúttá nevezték át. A Rákóczi-ház megismerése, és egyben felújítása a 20. század húszas éveiben gyorsult fel igazán. Ennek során Tahy László, isztambuli magyar követ 1927-ben megvásárolta Rákóczi Ferenc hajdani ebédlőházát. A romos állapotban lévő épületet lebontották, majd Möller István tervei alapján Gridi Papp Imre építész vezetésével építették újjá 1932-ben (Fodor – Kovács – Kövecsi-Oláh 2017). A ház megújulása egyben az első világháború utáni kapcsolatépítés fázisában lévő, Magyarország és Törökország közötti diplomáciai kommunikáció első lépését is jelentette. Ennek volt látványos jele Gömbös Gyula magyar miniszterelnök 1933-as látogatása is, amiről egy tábla emlékezett meg. Ezt az eseményt örökítette meg a magyar Filmhíradó is, ahol Gömbös beszédét is idézték.⁴ A Rákóczi-ház (és egyben múzeum) húsz évvel később újabb táblát kapott, amelyen már a „Magyar Népköztársaság” nyilvánította magáénak Rákóczi emlékezeti terét (Emlékünnepély 1953). Az épület következő felújítására 1982-ben került sor, amelyet az Országos Műemléki Felügyelőség vezetésével hajtottak végre (Beszámoló 1984).

Rákóczi rodostói emlékezetének eltűnése nem járt együtt azzal, hogy maga az emlékezeti hely megszűnt volna. Ehelyett inkább egy újabb magyar személy, Mikes Kelemen (1690–1761) emlékezetével töltődött fel. A székely származású kismes fiatal korában került Rákóczi udvarába, majd követte fejedelmét a száműzetésbe. A rodostói emigrációban kezdi el írni leveleit képzeletbeli nagynénjéhez, ami forrásként is szolgálhat a korszak megértéséhez. Életének különlegességét adja az is, hogy halálának pontos helyét nem ismerjük, így a róla szóló emlékezet nagymértékben szimbolikus elemekre támaszkodik. Rákóczi hamvainak hazaszállítása során felmerült, hogy Mikest is hasonló kegyben részesítsék, azonban ez nem történhetett meg a hamvak hiányában. Így ő maradt hátra hírmondónak, hogy a kuruc korra és Rákóczira emlékeztesse az embereket. Az összegyűjtött

⁴ A rodostói Rákóczi-ház felavatása, 1933. október. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=813> (utolsó hozzáférés: 2021. 05. 21).

emlékezeti jelek közül három műalkotás és egy park viseli Mikes nevét, utalva ezzel a kultusz feltöltődésére (9., 11. és 12. emlékjel).

Kassa esetében a legfőbb Rákóczi-emlékezetet két szakralizált épület adja. Az egyik a kassai dóm, amely a város vallási életének középpontját jelentette. A középkorban épült Szent Erzsébet-dóm Rákóczi és társai nyugvóhelye, ami ilyen értelemben a magyar nemzeti emlékezet sarokkövét is jelentette és jelenti mind a mai napig (4. ábra).

4. ábra: Kassa – Dóm és Rákóczi-emlékmű
Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs

Ide került a legtöbb Rákóczi-emlék, mint például a különböző résztvevők epitáfiumai vagy Dudits Andor Rákóczi-freskója, amelyek esztétikai szempontból is kiemelkedőek (Reisz T. Cs. 2020). Kassa másik Rákóczi- emlékezeti terét a „Rodostói ház” környéke jelenti. Ennek alapját az 1938-as kassai események képezik, amikor hírek jelentek meg egy lehetséges „Rákóczi-ház” létrehozásáról, azonban a 20. század második felének említett politikai viharai miatt a kérdés sokáig lekerült a napirendről. A múzeumot végül 1991. június 21-én nyitották meg a közönség előtt, jelenlegi formájában pedig a Kelet-szlovákiai Múzeum állandó kiállítóhelyeként funkcionál.⁵ Különlegessége, hogy az építmény – számos megtalált ereklye felhasználásával – szinte tökéletes másolata a Rodostóban található (eredeti) Rákóczi-emlékezeti térnek. A bejáratnál lévő szobor a dómnál található dombormű modellje volt, így került végül jelenlegi helyére a múzeumhoz. A kassai Rákóczi-emlékezet nem csak a magyarok, hanem a szlovákok számára is nagy jelentőséggel bír és bír napjainkban is.

⁵ <https://www.vsmuzeum.sk/> (utolsó hozzáférés: 2021. 05. 21).

7. Az állami Rákóczi-megemlékezések és szerepük a 21. században Magyarországon

A magyar kormányzat többször is intézkedést hozott a II. Rákóczi Ferencre és a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó megemlékezéssel kapcsolatban. 2011-ben fogadták el azt a határozatot, amely minden év május 6-át – a többéves kuruc ellenállás tiszteletére – emléknappá nyilvánítja (Országgyűlési Határozat 2011). E programkörhöz hozzátartozott a Mikes-émlékév szervezése is, amely az író halálának 250. évfordulóját ünnepelte meg. Az eseményre készült weboldal alapján jól végigkövethető a megemlékezések formavilága, amely főként tudományos rendezvényeket és könyvkiadást jelentett.⁶

2003-ban, a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulóján, Magyarországon az előzetes tervezések és hírek ellenére szerényebb ünnepségsorozatot tartottak. Ennek számos okát fedezhetjük fel. Az egyik, hogy az ünnepség megszervezésére létrehozott első bizottságot a 2002-es parlament választások eredményei után feloszlatták, noha kisebb-nagyobb eredményeket már sikerült elérniük. Az új kormányzati struktúra keretében létrehozott Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma ekkoriban kezdte meg az emlékezeti kérdésekkel foglalkozó szervezetének, a - Nemzeti Évfordulók Titkárságának a megszervezését. A szervezet feladata főként a koordináción és a pályázatkiírásokon alapult, így több szervezet is fordulhatott hozzájuk támogatásért. Munkájukat több megemlékezés is fémjelzte, mint például Balassi Bálint, József Attila, Batthyány Lajos, Kazinczy Ferenc és Erkel Ferenc születése, illetve az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint Mátyás király trónra lépése jubileumi évfordulójának megszervezése (2004 és 2010 között). A kormányhatározatból jól látható, hogy Rákóczi emlékéve kimaradt a megemlékezések közül, mivel a hivatal egy évvel később kezdte meg a működését (Nemzeti Emlékezet Programja). A Rákóczi-szabadságharcra való megemlékezés esetében a magyar kormány 1052/2003. (VI. 13.) számú határozatában nem konkrét célokat fogalmazott meg, hanem az ünnepség fenntartását célozta meg 2003 és 2011 között. Ennek során hazai és határon túli helyszíneken is megemlékezéseket kellett tartani az ott élő magyarság számára (1052/2003. (VI. 13.) sz. kormányhatározat).

Az országban több megemlékezés is zajlott, Medgyessy Péter miniszterelnök a tarpai rendezvényen vett részt Juhász Ferenc honvédelmi és Németh Imre földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszterekkel (Rákóczi-ünnepség 2003). A Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett „Haza, Egység, Szabadság” jelszóval meghirdetett és Rákóczi személyének szentelt kiállításon Görgey Gábor a nemzeti kulturális örökség minisztereként képviselte a kormányzatot (II. Rákóczi Ferenc emlékkiállítás, 2003).

Törökországban eseménysorozatot rendeztek ebben az évben, amelynek keretében Rákócziról is megemlékeztek Rodostóban. Ennek fő alakítói az ankarai magyar nagykövetség és az isztambuli főkonzulátus voltak. Az eseményen részt vettek a török és a magyar kultuszminisztérium helyettes államtitkárai, Tekirdağ (Rodostó) megye kormányzója, Rodostó prominens személyei és számos magyar tiszteletbeli konzul. A rendezvénysorozat több kulturális eseménnyel és egy

⁶ <http://mikes.ektf.hu/> (utolsó hozzáférés: 2021. 04. 23.).

emléktábla megkoszorúzásával záródott. A rodostói emlékezeti térben természetesen más dátumok is szerepet játszottak a megemlékezések szervezésekor. Rákóczinak és társainak Törökországba való utazása (1717) teremtette meg a török emigráció emlékezeti terét, így ennek megünneplése komoly szerepet játszik az emlékezés szempontjából.

A Rákóczi-emlékévhöz kapcsolódóan 2009-ben tartottak megemlékezéseket Rodostóban. Erre Sárospatak és Kecskemét küldöttsége közösen utazott el. A Rákóczi Múzeum előtti utca visszakapta a „II. Rákóczi Ferenc” nevet (Magyar Külpolitikai Évkönyv 2009). 2017-ben az ankarai magyar nagykövetség részvételével tartottak rendezvényt ennek a megünneplése céljából. Az eseményen a magyar nagykövet, egy államtitkár, valamint a Magyar Kulturális és Baráti Társaság vezetője vett részt.⁷

A korábbiakban láthattuk, hogy több kiadvány jelent meg ekkor a fejedelemről, vagyis az emlékezete ismét a közbeszéd részévé vált. A magyar országgyűlés 2018. november 27-én határozatot hozott és a 2019-es évet II. Rákóczi Ferenc emlékévvé nyilvánította (32/2018. (XI. 27.) sz. kormányhatározat 2018).

8. Konklúzió

II. Rákóczi Ferenc személye és emlékezete a magyar nép számára különleges helyen állt és áll a mai napig. A 21. században létező Rákóczi-emlékezet egy folyamatosan velünk élő és átalakuló tradíció, amelyet a politikai rendszerek – olykor alapjaiban való – megváltozása sem gyengíthetett meg. Rákóczi emlékezetének első helyeit 18. századi emigrációjának állomásai jelentették, így például a törökországi Rodostó, amely Rákóczi halálának helyeként a legfontosabbá vált. Az országtól távol lévő emlékezeti tér a 19. században került ismét a politika látóterébe, amikor több küldöttség érkezett a hamvak lokalizálására. 1906-ban végül sikerült Rákóczi és társai földi maradványait hazájukba visszazállítani, így kerülhettek Kassára a fejedelem és társai hamvai. Kassa esetében ez az „új” emlékezeti tér 1918 után külföldre került, így az országon belüli Rákóczi-emlékezet mindig is érzékenyen reagált annak helyzetére. Ezen csak kis mértékben változtatott, hogy egy rövid időszakra – 1938 és 1945 között – Rákóczi kassai emlékezeti tere újra a magyar állam része volt.

A hátrahagyott Rodostóban Rákóczi helyett egy újabb személy jelent meg az emlékezés alapjaként, mégpedig Mikes Kelemen, illetve az ő kultusza. A magyar emlékezetpolitika szempontjából látható, hogy Rodostó nem egyedül és kizárólagosan csak Rákóczi emlékezetét jelenti, hanem az őt szolgáló, de külön entitásként is értelmezhető Mikes kultuszának helye is egyben. Rodostó és annak szlovákiai mása (Kassa) együtt alkotja azt a Rákóczi-emlékezeti teret, amely nemcsak az anyaországban élő magyaroknak, hanem a külföldön élő magyarság számára is hivatkozási alap lehet.

⁷ <https://ankara.mfa.gov.hu/news/megemlekezés-ii-rakoczi-ferenc-fejedelem-toeroek-foeldre-lepesenek-300-evfordulojarol> (utolsó hozzáférés: 2021. május 20).

Melléklet: a Rákóczi-szabadságharc emlékezeti pontjai (Ilyés G. és saját gyűjtés alapján)

1. Kassai emlékek jegyzéke

Emlékjel száma	Elnevezése	Leírása
1.	II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársainak epitáfiumai	Rákóczi és bujdosótársainak síremlékeit a 19. században találták meg a magyar tudományos követségek. A földi maradványokat és az emlékjeleket 1906-ban szállították Galatába az ottani lazaristák templomába. Innen szállították végső nyughelyükre a maradványok mellett az eredeti sírfeliratokat is, hogy az újratemetés teljes legyen. Ennek során Rákóczi Ferenc mellett Thököly Imre, Zrínyi Ilona, Esterházy Antal, Bercsényi Miklós és Sibrik Miklós síremlékét szállították haza, eredeti helyükre pedig új emléktáblákat állítottak (Ilyés G. 2020).
2.	2. Dudits Andor: Rákóczi-freskó (1916)	Dudits Andor 1914 júliusa és 1915 novembere között festette. A művész a munkájában Rákóczi életének fontosabb eseményeit örökítette meg a születéstől a halálig. A tervezett két emléktábla nem készült el. Jelenlegi állapotába a 2011–2012-es felújításoknak köszönhetően került (Reisz T. Cs. 2020).
3.	3. II. Rákóczi Ferenc domborműve (1938)	A Szent Erzsébet-székesegyház északi falára helyezett műalkotást július 24-én adták át ünnepélyes keretek között. Ez később átkerült a Rodostó-ház (Múzeum) területére (lásd. 6. emlék) (Ilyés G. 2020).
4.	4. II. Rákóczi Ferenc emléktáblája (1915)	Az 1915-ben állított táblát a sekrestye bejáratánál helyezték el, 1990-ben a templom felújításánál leszerelték, jelenleg a helyi cserkészcsapat tulajdonában van (Ilyés G. 2020).
5.	Rodostó-ház (1940–1943; 1991)	A törökországi Rákóczi-ház mása, ahová számos bútort és egyéb használati tárgyat is eljuttattak. Az épület 1943-ra elkészült, azonban a háború után nem nyerhette el végső formáját. Végül 1991-ben sikerült megnyitni itt a múzeumot és a Rákóczi-kiállítást, azóta a Kelet-szlovákiai Múzeum része (Ilyés G. 2020).
6.	II. Rákóczi Ferenc dombormű (1991)	A Rákóczi-dombormű (lásd 3. emlék) mintájául szolgáló szobor, melyet az alkotó özvegye hagyott a múzeumra (Ilyés G. 2020).
7.	II. Rákóczi Ferenc szobra (2006)	A jubileumi évhez kötődő emlékűnnepség során (a fejedelem születésének 330. évfordulóján) állított szobor (Ilyés G. 2020).
8.	II. Rákóczi Ferenc emléktáblája (2007)	A Rákóczi-szabadságharc és az itt tartott szenátusi ülés 300. évfordulójára emlékező tábla, amelyet a Kassai Magyar Református Egyházközség és a debreceni Pro Patria Alapítvány állított (Ilyés G. 2020).

2. Rodostói emlékek jegyzéke

Emlékjel száma	Elnevezése	Leírása
1.	Magyarok kútja (1812)	Rákóczi és követői a 18. században török földre érkezve ennek környékén kaptak szállást. Már Rákóczi is emlékhelyet állított a forrásnak, ahol szomjukat olthatták a bujdosók. Ezt később többször megrongálták az idők során, legutoljára 1992-ben újították fel ismét (Ilyés G. 2020).
2.	Rákóczi bujdosótársainak emléktáblái (1906)	Az 1906-ban hazaszállított kuruc vezetők (Bercsényi Miklós, Esterházy Antal, Sibrik Miklós) síremlékei helyére állított emléktáblák (lásd. Kassa 1. emlék).
3.	A II. Rákóczi Ferenc Emlékház és Múzeum emlékjelei – az 1931. évi újjáépítésről (1933)	Tahy László isztambuli követ 1927-ben megvásárolta II. Rákóczi Ferenc korábbi ebédlőházát, amely igen romos állapotban volt. Több munkatársat fogadva végül egy évvel később készültek el az épület felújításával, amelynek oldalára magyar és török nyelvű táblát helyeztek el. Utóbbit 1945-ben a felújítások idején leszerelték és nem is helyezték vissza eredeti helyére.
4.	II. Rákóczi Ferenc emléktáblája (1953)	A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 250. évfordulóján – az országos ünnepekkel párhuzamosan – itt is új emléktáblát állított a politikai vezetés, mégpedig a „Magyar Népköztársaság” felirattal.
5.	A Rákóczi Emlékmúzeum létesítésének emléktáblája (1968)	Az 1931–1932-ben felújított épületben létesülő múzeum kiállításáról való megemlékezés. A táblát Péter János, a Magyar Népköztársaság külügyminisztere adta át (Ilyés G. 2020).
6.	Az 1982-es felújítás emléktáblája	Az 1931–32-es építkezés és a régi épület felújításának emlékére állított tábla. Ide helyezték az 1905-ben időközben Kassára szállított berendezési tárgyak másolatait (Ilyés G. 2020).
7.	Kisfaludi Stróbl Zsigmond: II. Rákóczi Ferenc szobra (1972 k.)	A szerző híresebb munkája az 1955-ben avatott Rákóczi-szobor volt a Hősök terén. Ez a munkája az Emlékmúzeum előterébe került, ahol a látogatók mindig tiszteletüket tették utazásaik során. A felállítására vonatkozó adatokból egyelőre csak következtetni lehet annak felállítására.
8.	Somogyi József: II. Rákóczi Ferenc szobra (1986)	A szobrász több munkájában ábrázolta Rákóczit. 1986-ban egyik szobra Rodostóba, a másik a sárospataki Várparkba került.
9.	Kis Sunyi István: Mikes Kelemen szobra (1992)	A szobrot a sárospataki városi önkormányzata, munkácsi Rákóczi Szövetség, a borsi Rákóczi Emléktársaság és a Zágonyi Mikes Kör ajándékozta a Rákóczi Emlékháznak.
10.	Sait Rüstem: II. Rákóczi Ferenc (1994)	A szigetvári Szulejmán szultán emlékművével egyidőben a rodostói Rákóczi-szobrot is felújították egy egyezmény keretein belül. A Béke és Szabadság Parkban áll több hasonló emlékjellel együtt (Ilyés G. 2020).

11.	Mónus Béla: Mikes Kelemen (2000)	A Béke és Szabadság Parkban található Rákóczi-szobor (lásdd. 10. emlék) közelében helyezték el a Mikes Kelemen ábrázoló alkotást 1994-ben, amelyet a zágoni emlékmű ihletett (Ilyés G. 2020).
12.	Győrfi Sándor: Mikes Kelemen (2012)	Mikes síremlékének hiányában sokáig nem volt lehetőség a vele kapcsolatos megemlékezések megszervezésére. Ezen a 2012. június 15-én átadott „Mikes Kelemen Park” kívánt változtatni, ahol egy jelképes síremléket emeltek Mikesnek (Ilyés G. 2020).

Irodalomjegyzék

- 32/2018. (XI. 27.) SZ. KORMÁNYHATÁROZAT (2018): *Magyar Közlöny*, 2018. 186. szám. p. 34111. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK18186.pdf> (utolsó hozzáférés: 2021. 05. 21).
- 1052/2003. (VI. 13.) SZ. KORMÁNYHATÁROZAT A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC KITÖRÉSE 300. ÉVFORDULÓJÁNAK MEGÜNNEPLÉSÉRŐL (2003): *Magyar Közlöny*, 2003. 67. szám (június 13), p. 5132.
- BABUCS ZOLTÁN (2019): *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Heraldika Kiadó, Budapest, 130 p.
- BESZÁMOLÓ AZ ORSZÁGOS MŰEMLÉKI FELÜGYELŐSÉG 1976-1983. ÉVEKBEN VÉGZETT MUNKÁIRÓL (1984): *Műemlékvédelem*, 28 (3), pp. 161–166.
- EMLEKÜNNEPÉLY RODOSTÓBAN (1953): *Magyar Nemzet*, 9 (175:2), július 28.
- FODOR – KOVÁCS – KÖVECSI-OLÁH (2017): A rodostói Rákóczi-ház megvásárlásának körülményei. *Építés-Építészettudomány*, 46 (1-2), pp. 117–143.
- HALÁSZ HAJNAL – KATONA CSABA – ÓLMOSI ZOLTÁN (2014): *Ünnepélyes újratemetés – II. Rákóczi Ferenc és társai*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2014. október hónap dokumentuma. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/unnepelyes_ujratemetes_ii_rakoczi_ferenc_es_tarsai (utolsó hozzáférés: 2021. 05. 20.)
- ILYÉS GÁBOR (2020): „*Hazánk szentje, szabadság vezére*”. *II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig*. Szerző, Nyíregyháza, 400 p.
- MAGYAR KÜLPOLITIKAI ÉVKÖNYV 2009 (2010): Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest, 680 p.
- MISSZILIS LEVELEK 1759–1761 (1978): 36. levél In: *Mikes Kelemen művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, pp. 349–377.
- O'REILLY, GERRY (2020): Introduction: Approaching Sites of Memory. In: O'Reilly, Garry ed. *Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*. Springer Nature Switzerland AG, Cham, pp. 1–25.
- ORSZÁGGYŰLÉSI HATÁROZAT (2011): 2011. május 3. *Irományszám: H/3044*. <https://www.parlament.hu/irom39/03044/03044.pdf> (utolsó hozzáférés: 2021. 05. 20).

- NORA, PIERRE (1999): Emlékezet és történelem között. Ford. K. Horváth Zsolt. *Aetas*, 14 (3) pp. 142–157.
- PAP NORBERT (2018): *Magyarország és a Balkán. Kapcsolati terek és helyek*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 190 p.
- PAP, NORBERT – REMÉNYI, PÉTER (2020): Encounters Between Islam and Christianity: Mohács and Kosovo Polje. In: O'Reilly, Gerry ed. *Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*. Springer Nature Switzerland AG, Cham, pp. 285–305.
- PÉCHY-HORVÁTH REZSŐ (1943): 1943 – Zrínyi Ilona emlékévé. *Dunántúl*, 33 (195:4), augusztus 29.
- II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKKIÁLLÍTÁSA (2003): *Magyar Nemzet*, 66 (111), május 14–15.
- II. RÁKÓCZI FERENC (1979): *Vallomások, emlékiratok*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 987 p.
- RÁKÓCZI-ÜNNEPSÉG MEDGYESSYVEL (2003): *Népszabadság*, 61 (115), május 19.
- REISZ T. CSABA (2020): II. Rákóczi Ferenc alakja Dudits Andor festőművész munkásságában. In: Bódvai András szerk. *Rákóczi emlékkönyv*. V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, Budaörs, pp. 179–207.
- ROMSICS IGNÁC (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 688 p.

Közvetítő kisebbségek az Oszmán Birodalomban – az örmények, görögök és zsidók szerepe

Varga Esztella¹

1. Abstract

In the Ottoman Empire many different social groups, ethnic and religious minorities (Muslims and non-Muslims) had lived together under the administrative and military rule of the Sultanate. The millet system divided the society based on religion, and the Armenian, the Greek, and the Jewish millets are in the focus of our research. The millet system granted these minorities religious, cultural, and ethnic continuation to a certain degree, while it provided the opportunity for them to be integrated into the politics, economics, and public administration of the empire. A specific type of minorities, the middleman minority fills a lack in the society (typically as tradesmen or craftsmen). In this essay we would like to determine which minorities could be considered middleman minority in the Ottoman Empire, mainly through the empirical analysis of the Greek, the Armenian, and the Jewish minorities.

First, an overview on the millet system is given, we determine its beginnings, evolution and during the Tanzimat reforms in the 19th century, its modernization process. We have to explain the difference between diaspora and middleman minority, in order to see which minority could be labelled as such. The empirical part focuses on the Greek, Armenian and Jewish minorities, and all of them have high level of education, skills in craftsmanship, public administration, trade, medicine, which is highly valued by the Muslim communities, which lack in those areas and therefore are depended on the minorities. The professional skills and knowledge of these minorities fill a lack in the society, especially since they have better access to new knowledge coming from Europe, thus making the Armenians, the Greeks and the Jews middlemen minorities in the Ottoman Empire.

Keywords: minority, middleman minority, millet system, Ottoman Empire

2. Bevezetés

Az Oszmán Birodalom, a többi, korai birodalmakhoz (pl.: az indiai mogulokhoz) hasonlóan egy, a muszlim elit által kormányzott társadalmi mozaik volt, mely heterogén térségeket és népeket foglalt

¹ Doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola.

magába, és maga a muszlim réteg is sokszínű volt. A szultanátus volt az a keret, amely által a különböző társadalmi csoportok továbbvihették a társadalmi dominanciájukat (Melis, N. 2013). A milletrendszer kialakulása különösen Konstantinápoly elfoglalása (1453) után alapvetően egyfajta válasz volt a központi adminisztráció azon törekvésére, hogy számba vehesse és igazgassa a birodalomban élő különböző vallási és etnikai csoportokat. A milletrendszer ezeknek a csoportoknak így egyrészt bizonyos fokú vallási, kulturális és etnikai folytatóságát biztosított, másrészt lehetővé tette, hogy beágyazódjanak az oszmán közigazgatási, gazdasági és politikai rendszerbe. A millet elsődlegesen vallási, és csak másodlagosan etnikai csoport volt, azaz kisebb töréseket okozó nyelvi különbségek is előfordulhattak egy-egy milleten belül. A 18. századtól az ortodox milletben a görög nyelvet kezdték el mindinkább használni, mint a millet hellenizációjának egyik fő eszközét. A másik keresztény, vagyis az örmény milletben nem volt ilyen törekvés az örmény nyelv elterjesztésre (Braude, B. – Lewis, B. 1982).

A Keletrómai Birodalom területén, Konstantinápoly központtal a kereszténység volt az államvallás. Ennek megfelelően a kereszténység több csoportja található a térségben: görög ortodoxok, örmény ortodoxok, örmény katolikusok, római katolikusok. Amikor II. Mehmed 1453-ban elfoglalta a várost, a korábbi birodalomból csak a főváros maradt meg, és elszórtan néhány vár Görögországban, melyek idővel bekerültek az Oszmán Birodalomba (Lewis, B. 1981). A keresztényeket a hódítók nem kötelezték vallásuk megtagadására, az iszlám felvételére, ellenkezőleg, viszonylagos békében élhettek az Oszmán Birodalom területén. A birodalom lakosságának kb. 20–30%-át alkották, természetesen az új fővárosban arányuk ennél jóval magasabb volt (Flesch I. 2013).

Az Oszmán Birodalomban területi felosztás alapján elsősorban provinciákról, vilajetekről beszélhetünk, azokon belül pedig szandzsákokra, kisebb területi egységekre osztották az oszmán közigazgatási rendszert (Siska K. 2017). Az Oszmán Birodalmon belül nem etnikai, hanem vallási alapon történt meg a kisebbségek közigazgatási besorolása, melynek eszköze a millet volt. A nem muszlim hitűek számára több millet is megalakításra került, az örmény millet vezetője 1461-től az isztambuli pátriárka lett, aki népének nem csak vallási, hanem világi kérdésekben is a vezetője volt.² A görög millet vezetője az ortodox pátriárka lett II. Mehmed 1454-es dekrétuma alapján, mely dekrétum az ortodox egyház legfőbb vezetőjévé is tette. Oszmán pasa rangot kapott, továbbá kiemelendő, hogy a patriarchátus épületében nem az oszmán jogot alkalmazták, hanem a pátriárka maga volt a jog (Siska K. 2017). A pasa, millet-başı, legyen az pátriárka vagy rabbi, volt az adminisztratív feje a közösségnek, ő felelt a közösségért az állam felé és fordítva is. Ezen a hivatalon keresztül volt fenntartható a három, ilyen módon elismert közösség (görög, örmény, zsidó) pénzügyi és igazságszolgáltatási autonómiája (Braude, B. – Lewis, B. 1982). Alapvetően három fő millet létezett: a görög ortodox, az örmény és a zsidó, amelyekhez negyedikként 1831-ben francia és osztrák nyomásra létrehozták a katolikus millettet is, míg végül már 17 különböző millet működött a birodalom végnapjaiban (Hofmann, T. 2002).

Az örmény, a görög és a zsidó kisebbséget is a könyv népeiként tartották számon, és mint ilyen, vallási kisebbségként részei voltak a dzimma (dhimmah) rendszernek, mely védelmet bizto-

² Rangban felette állt a katolikosz, aki az összes örmény szellemi vezetője volt.

sított számukra az Oszmán Birodalom fennállásáig. A nem muszlim alattvalók az Oszmán Birodalomban mentességet kaptak a dzsizja adó megfizetésével a kötelező katonai szolgálat alól, sőt, az adó nem vonatkozott a nőkre, gyerekekre, betegekre, szegényekre. A nem muszlimok azonban ki voltak zárva az állami igazságszolgáltatásból a birodalmi bíróságokon, főként vallási és személyi jogi kérdésekben (pl. öröklési jog). Kiemelendő azonban, hogy a nem muszlimok választhattak, hogy a saría bíróság vagy a saját vallási közösségük bírósága elé kerüljön ügyük. Házassági és válási ügyekben azonban egyértelműen a nem muszlim vezetők rendelkeztek joggal és autoritással (Siska K. 2017).

A 19. századra a szultáni hatalom hanyatlásával együtt jellemző, hogy megerősödött a nemzetközi nyomás, a birodalom már külső, nagyhatalmi befolyásra, illetve a század eleji (szerb és görög, 1804-es és 1821-es) felkelések hatására kezdett reformokba. A felkelések elsősorban társadalmi elégedetlenség miatt robbantak ki, de hamar politikai és nemzeti dimenziót kaptak (Braude, B. – Lewis, B. 1982). 1839-ben kezdődött a Tanzimat időszaka, mely egy több évtizeden át tartó reformfolyamatot indított el, melynek célja a birodalom társadalmi és politikai alapjainak modernizálása volt. Az 1839-ben kihirdetett „Nemes Rendelet” garantálta a törvény előtti egyenlőséget a Birodalom minden alattvalója számára (felekezetre való tekintet nélkül), Abdul-Medzsid szultán a tulajdonhoz való jogot is biztosította mindenki számára. Ezt – szintén nemzetközi nyomásra – 1856-ban megerősítette egy újabb szultáni rendelet, amely további jogokat biztosított a keresztények számára. A reformokat az 1876-os alkotmányban is lefektették, azzal együtt, hogy minden alattvalót oszmánnak tekintettek, de a milletrendszer sajátos zárványként megmaradt (Hofmann, T. 2002). Fontos kiemelni, hogy az 1839-es Tanzimat fermani már a preambulumban rögzíti az élet, a tulajdon és a becsület védelmének célját, illetve a törvény előtti egyenlőség szempontjából az adók és a katonai szolgálat területén addig meglévő különbségeket szüntette meg (Siska K. 2017).

Korábban minden birtok és jószág a szultán tulajdona volt, aki az uralmát különböző képviselőkön keresztül gyakorolta (pl.: a pátriárka), ezzel akadályozva meg bármilyen közvetlen súrlódást a kormányzat és az egyén között. Az 1839-es rendelet azonban megteremtette az elméleti alapját az egyén és az állam közti közvetlen kapcsolatnak az egyén állampolgári státuszából adódó jogok és kötelezettségek alapján. Az oszmán állampolgárság fogalmának bevezetése a milletek szerepének gyengülésével is járt, és a milletek egyre inkább a modernizáció útjában álltak több társadalmi réteg számára is. Az oszmán kormányzat az oszmanizáció kerékkötőjeként tekintett rájuk, a városi, nem egyházi, nem muszlimok számára ez a klérus uralmának fenntartását szolgálta, míg az értelmiség a nemzeti ébredés gátját látta a milletrendszerben (Braude, B. – Lewis, B. 1982).

Fontos kiemelni, hogy az 1856-os reformok során deklarálták, hogy a nem muszlimok ugyanúgy polgárai a birodalomnak, mint a muszlimok, így jogukban állt a közszférában dolgozni (kivételem: államfői, katonai vezetői, kormányzói, bírói tisztségek), és a nem muszlim diákok egyharmadát felvették állami közhivatalokba. Mivel a katonai vezetői területről kimaradtak, a nem muszlimok számára az ország kereskedelmének ellátásában nyílt nagyobb lehetőség (Siska K. 2017). A nem muszlim csoportok a nemzetközi kapcsolatok, különösen a kereskedelem területén voltak aktívak. Akár a határterületeken, akár a birodalom központi területein tevékenykedtek, a nem muszlimok közvetítőként léptek el a belföldi és külföldi muszlimok és nem muszlimok között. Ez akár azt is jelentette, hogy jellemzően ők (az oszmán területek nem muszlim lakosai, görögök, örmények

és zsidók) voltak kapcsolatban az európai kereskedőkkel, akik például egy ortodox kereszténnyel könnyebben megtalálták a közös hangot (Melis, N. 2013).

Az oszmán hódítás olyan, hagyományosan több évszázados kultúrájú területeket is érintett, melyeknek régi kultúráját nem akarták átvenni a hódítók, azonban a szakértelmükre, mesterségeikre szükségük volt. Ezért is élveztek bizonyos fokú autonómiát a vizsgált kisebbségekhez tartozók, főként a keresztények és a zsidók. Az iszlám térhódítása után ezért kezdtek el különböző szakmákra és mesterségekre specializálódni többek között a közigazgatási és pénzügyi területen, az orvostudományban vagy a kézműves szakmákban (ötvös, kőműves stb.). Demeter Gábor kiemeli, hogy egy kétszáz nevet tartalmazó 18–19. századi lista alapján az örmények és a zsidók tették ki az ötvösmunkával foglalkozók nagy részét, és mindössze négy muszlim nevet tartalmazott a lista (Demeter G. 2016). Egészen a birodalom végnapjaiig a muszlimok rászorultak a nem muszlim alattvalók tudására ezeken a területeken, főként, hogy az Európából érkező új tudásanyaghoz a keresztényeknek könnyebb volt a hozzáférés, ami tovább növelte a muszlimok és a nem muszlimok közötti egyenlőtlenséget e téren (Mango, A. 1985). A közvetítő kisebbség fogalmával kapcsolatban megfigyelhető, hogy mára kissé nehezzé vált a konceptualizálás. A fogalom jellemzően egy történelmi jelenséget jelöl, azaz a mai társadalmakban – főként a bevándorlókra nézve – az alkalmazhatósága kérdésessé válik, számos vitára ad alapot az, hogy melyik csoportot tekinthetjük közvetítő kisebbségnek (Douglas, K. M. – Saenz, R. 2007). A tanulmány központi része azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mely kisebbségek tekinthetők közvetítő kisebbségnek az Oszmán Birodalomban. Az esettanulmányok során az örmény, a görög és a zsidó kisebbséget vizsgálja a tanulmány ebből a szempontból.

3. Elméleti keret

Az 1930-as évekig a szakirodalom a diaszpóra fogalom alatt csak három népcsoportot értett: a zsidókat, az örményeket (a 11. századtól) és a görögöket (Konstantinápoly 1453-as meghódítása után, de az elnevezés leginkább 1650-től honosodott meg). A diaszpóra olyan közösségek hálózatát jelenti, melyek akár helyhez kötöttek, akár mobilak, de hazájuktól távol élnek (sokszor nem önkéntesen), és a diaszpóra tagjai ellenálltak a teljes asszimilációnak, vagy az asszimiláció lehetőségét megtagadták tőlük, vagy mindkettő egyszerre. A diaszpórához tartozás azt is jelenthette, hogy csak másodlagos állampolgárok voltak (Tölölyan, K. 2012). A diaszpóra fogalma általában gazdasági és társadalmi tevékenységekkel együtt használatos kifejezés, ami a kisebbség jellemző szerepköréből (kereskedő és értelmiség) fakad. Ezáltal alakult ki az a kép, ami a diaszpórakisebbséget közvetítőként, köztes társadalomként, „közvetítő kisebbségként” mutatja be (Bauböck, R – Faist, T. 2010).

Először a közvetítő kisebbség fogalmát kell tisztázni. A közvetítő kisebbség³ – jelen tanulmányban megjelenő értelemben – a szakirodalomban az 1960-as években jelent meg, Edna Bonacich használta először az 1973-ban megjelent tanulmányában (Bonacich, E. 1973). Azonban ere-

³ Maga a kifejezés Hubert Blalock-tól származik.

detileg a zsidóság szerepét volt hivatott leírni, erre tettek kísérletet a fogalom megalkotói, akik szeretnék volna magyarázni a zsidóság szerepét (talán a zsidó népre alkalmazható leginkább a közvetítő kisebbség fogalom a történelem folyamán, hiszen számukra a diaszpórában való életnek hagyománya volt), és a velük szembeni ellenszenv kialakulását a középkori és a modern Európában (Zenner, W. P. 2008). A társadalomban egy bizonyos területen hiány keletkezik, ezt a társadalmi rést tölti be egy más nemzet, vagy egy más szempontból elkülönült társadalmi csoport pl.: bevándorlók. Ilyen társadalmi rések a feudális, de a modern, ipari társadalmakban is keletkeznek. Korábban jellemzően a kereskedelem és a kézművesség területén volt megfigyelhető a hiány, amit a közvetítő kisebbség töltött be.

A többségi társadalom és a különböző kisebbségi csoportok közötti súrlódást az adta, hogy míg előbbieket függési viszonyban voltak (például alkalmazottként vagy vásárlóként), addig utóbbiak sikeresek kereskedőként, vagy egyéb foglalkozásaikban illeszkednek be a társadalomba. Minél sikeresebb volt a kisebbség, annál inkább nőtt az ellenszenv, különösen azért is, mert a társadalmi elittel is jó viszonyt ápoltak a közvetítő kisebbség tagjai. Gazdasági növekedés esetén kisebb lehetett az ellenérzés, de egy elszegényedő társadalomban értelemszerűen megnőtt a gyűlölet a kisebbséggel szemben. Ezen kívül konfliktusok forrása lehetett a versenytársként való megjelenés, ha a kisebbség saját üzleteiben olcsóbban adta az árut, akkor az árverseny miatt a többségi társadalom tagjaival a konfliktus elkerülhetetlen. De a munkának is eltérő ára van: a bérversenyben a kisebbségen belül alacsonyabb bérért, de lelkesen dolgoznak (többnyire ugyanazon etnikum tagjai), míg a többségi társadalom számára nem adott ez a lehetőség. A kisebbségnek versenyképességük megőrzése érdekében alacsonyan kell tartaniuk a költségeket, hiszen teljes mértékben az általuk működtetett gazdaságtól függenek, kívülállásuk egyben azt is jelenti, hogy nem lehetnek részei a társadalmi előrelépés rendszerének (Nyíri, P. 2006).

A közvetítő kisebbség egy sajátos határvonalon, a társadalom elitje és az alsó réteg között helyezkedik el, középen, egyfajta sajátos közép réteggé fogható fel. Ez a többségben lévő társadalom struktúrájából is fakad, ahol ezek a kisebbségek megjelennek, ott a társadalmi berendezkedés ad rá lehetőséget pl. a feudális társadalmakban az arisztokrácia és a parasztság közti társadalmi szakadék betöltésére. Ahogy Bonacich (1973) kifejti, több szempontból is ideális ez a réteg a kereskedő szerepének betöltésére: egyrészt a kívülállás miatt nem kötik a társadalom más tagjai számára érvényes korlátok: bárkivel kereskedhetnek. Másrészt ezt objektívan teszik, azaz nem kedveznek egyik vagy másik félnek a családi kötelek miatt; harmadrészt pedig az elit számára egyfajta „puffer zónát” alkotnak az alacsonyabb társadalmi rétegek felé.

Jellemző vonásuk az önkéntes szegregáció, a saját kisebbségen belül való házasodás, valamint a saját nyelv és vallás őrzése. Jellemző volt a „haza” kialakításának gondolata, mely sok esetben ellenérzést szült a befogadó társadalom számára. Úgy érezték, egy alapvetően idegen társadalmi réteg bír hatalmas befolyással felettük. Fontos megjegyezni, hogy a közvetítő kisebbség tagjai nem politikai hatalomra vagy uralomra törekednek, így nem lesznek politikailag meghatározók az adott államon belül. Politikai aktivitást leginkább a saját érdekükben fejtenek ki, amikor a közösségről való döntéseket igyekeznek befolyásolni.

4. Esettanulmányok

A fogalmi keret tisztázása után a vizsgált kisebbségek, a görögök, az örmények és a zsidók helyzetének elemzése következik létszámuk, társadalomban betöltött szerepük alapján.

4.1. Örmény esettanulmány

Az örmények – ókori és középkori előzmények után – önálló államiságra a 20. század elején tettek újabb kísérletet, azonban a Szovjetunió szomszédságában nem sokáig maradhattak önállóak. Csak 1991-ben, a Szovjetunió bukása után sikerült önálló államot létrehozniuk. Az oszmánok és az örmények kapcsolatának vizsgálata során az Oszmán Birodalomban betöltött szerepükről, társadalmi helyzetükről, nyelvükről, vallásukról kell beszélni.

Már a 6. század óta éltek örmények Konstantinápolyban, számukat a 20. század fordulóján 200–250 ezer főre becsülik. Kézművesként, kereskedőként, illetve vállalkozóként a társadalom alsó és középső rétegéhez tartoztak (Hofmann, T. 2002). Az oszmán időkben a külföldiek a török gazdaság tartóoszlopaiként jellemezték az örményeket, akik kiterjedt kapcsolati hálózatuknak köszönhetően erős gazdasági kapcsolatokat tartottak fenn más nemzetekkel is. Sajátos céhrendszer szerveződött a belső verseny féken tartására, a 18. századra csak a fővárosban 72 örmény céh működött (Bonacich, E. 1973).

Az örmény millethez tartozók egy része az örményen kívül a törököt is beszélte, és kapcsolatokat tartottak fenn a görög, erdélyi és krími területekkel. Nyelviségük azonban nem olvadt be a törökbe, hiszen – bár többnyire törökül beszéltek – írásban saját betűikkel jegyezték le a szövegeket, nem használták az oszmánok által alkalmazott arab írásjeleket. Ezt is tekinthetjük az egyik oknak, amiért az ifjútörök mozgalom⁴ során nem sikerült az örményeket a török népbe beolvasztani, és megtartották különállásukat. Jellemzően városi területeken éltek, falvakban ritkán fordult elő nagyobb számú örmény lakosság. A jogállásuk az iszlám törvény szerint ugyanaz volt, mint a többi nem muszlim kisebbségé: társadalmilag és jogilag alacsonyabb rendűnek számítottak, és magasabb adót is kellett fizetniük (Göçek, F. M. 1993).

Ahogy fentebb már jeleztük, számukra zárva volt a társadalmi hierarchiába való bekapcsolódás, így nem viselhettek katonai vagy állami tisztséget. Így olyan foglalkozásokat választottak, amelyek nem kötődtek a társadalmi hierarchikus rendhez: a gazdaság, a kereskedelem, az orvoslás, és a jog felé fordultak. Az örmény diaszpóra hasonló jellemvonásokat mutatott Erdélyben, a lengyel területeken, a Krím-félszigeten is: az örmények kereskedőként, a gazdasági élet szereplőiként váltak híressé. Néhány tehetősebb kereskedő még a lengyel király számára is kölcsönzött pénzt, illetve kiváltságokat kaptak a vallásuk szabad gyakorlására (Flesch I. 2013).

Gyarapodásuk, külföldi kapcsolataik, a társadalomban betöltött szerepük miatt a befogadó társadalom tagjai ellenszenvvel, sőt gyűlölettel viseltettek irántuk. A fellángoló nacionalizmussal együtt az 1910-es évekre az ifjútörök mozgalom egyik legfőbb bűnbakjának az örmény kisebbséget kiáltotta ki, ez vezetett az 1915-ben bekövetkezett katasztrófához. Az I. világháború előtt jelentős

⁴ Az ifjútörök mozgalom az Oszmán Birodalom végnapjaitól, a 19. század fordulójától jelen lévő, meglehetősen heterogén, nacionalista mozgalom volt, mely a 1908-as puccs után tett szert jelentős befolyásra.

számú örménység élt az Oszmán Birodalom területén, számuk közel elérte a kétmilliót. Becslések szerint mára kb. százezer keresztény maradt Törökországban, 50 ezer örmény ortodox él Isztambulban, kb. 15 ezer az ország más területén.

4.2. Görög esettanulmány

A kisebbségek, így a görögök isztambuli jelenlétének gyökerei a bizánci időkre nyúlnak vissza, amikor a város a főváros, és jelentős kereskedelmi központ szerepét töltötte be. Miután II. Mehmed meghódította a várost, újra aktív fővárossá, és népes központtá szeretne volna tenni. Mivel az oszmánok kevés tapasztalattal rendelkeztek a Nyugattal való kereskedésben, így szükségük volt kereskedelemben jártas, és a külföldi kereskedőket ismerő emberekre: többek között nyugati kapcsolatokkal rendelkező görögökre. A 16–17. századra már jelentős nem muszlim népesség élt a fővárosban. A görögök számos templommal rendelkeztek, illetve a 17. századra megjelenő több mint 3000 üzlet jelentős része is az ő kezükben volt. Hajótulajdonosként, szőrme-, illetve ékszerkereskedőként is nagy jelentőségük volt a görögöknek, ezen felül tolmácsi feladatokat is elláttak. A 18. században a gazdag és kapcsolati hálóval rendelkező görögök politikai szerepet is kezdtek játszani, és egyfajta nemzettudat kiépítésén kezdtek dolgozni (Braude, B. – Lewis, B. 1982).

A görög millet sokszínű volt, számos etnikumot tartalmazott bolgároktól szerbeken, albánokon át románokig, illetve maguk a görögök sem voltak homogénnek mondhatók (pl. különböző nyelvjárásokat beszéltek Kappadókiában, Pontosban vagy épp a Kayseri régióban). A nagyfokú etnikai heterogenitás mellett jelentős társadalmi különbségek voltak jelen a milleten belül.

A 19. század elejéig azonban nem volt ellentét köztük, bármilyen ellenérzés leginkább a muszlimok, zsidók, illetve a nem ortodox keresztények felé irányult. A görög nacionalizmus eszméje, ami a millet egységét veszélyeztette, nem a milleten belülről, hanem Nyugat- és Közép-Európából indult, különösen Franciaország, Olaszország és Oroszország görög diaszpóráiból. Amikor 1830-ban megalakult a független görög állam, a közel kétmillió, az Oszmán Birodalom területén élő görögből csupán közel háromnegyed millióan éltek az új állam határain belül. A görög állam fennállásának első évszázada során a fiatal görög állam egyik legfőbb törekvése volt a még a birodalomban élő görögség „megváltása”, bár megjegyzendő, hogy jó részük elégedett volt a kialakult helyzettel. Érdemes kiemelni, hogy a Tanzimat reformok és az 1839-es és 1856-os rendeletek nagyban hozzájárultak a birodalomban élő görögség gazdasági és demográfiai növekedéséhez. Sőt, a függetlenedés után elkezdődött egy migrációs folyamat vissza az Oszmán Birodalomba, az ott elérhető szélesebb körű lehetőségek és az anyaország elmaradottabb helyzete miatt. Izmir görög lakossága az 1830-as éveket követően húszszerről hetvenötezerre nőtt 1860-ra. Anatóliában és a birodalom európai területein a vidéki görög lakosság főként farmerként, kereskedőként és boltosként élt, a nagyvárosokban, kereskedelmi központokban a bankszektor, hajózás, a kereskedelem és a szabadfoglalkozások területén tevékenykedtek, illetve az oszmán diplomáciában is megtalálták helyüket (Braude, B. – Lewis, B. 1982).

A kisebbségek tagjai közül kivételes esetben tudtak csak az oszmán adminisztráció felső körébe jutni, érdemes kiemelni a görög Demetrius Cantemirt a korai 18. századból, aki moldovai hercegi rangra emelkedett. A balkáni tartományban szolgálták a szultánt a görög dragománok

(tolmácsok), akikhez Demetrius felmenői is tartoztak. Ennek megfelelően Demetrius a muszlim hivatalnokokat magánoktatásban részesült, így magánórákat vehetett és a közösségében működő iskolába járhatott. Érdemes kiemelni, hogy az oktatás területén a nem muszlim kisebbségek számára (kezdetben a muszlimokkal ellentétben) elérhetőek volt az európai hatalmak által a birodalomban alapított iskolák is. A 19. században, különösen az 1830–1880-as években, a nyugati hatalmak oszmánok iránti gazdasági és politikai érdeklődésével párhuzamosan, jelentősen megnövekedett a külföldiek által alapított iskolák száma az Oszmán Birodalomban: amerikaiak, franciák, britek, németek, olaszok is alapítottak iskolákat főként az arab területeken, de görögök és örmények is, akik leginkább a kis-ázsiai területre koncentrálták erőfeszítéseiket. Olyannyira, hogy az 1870-es évek elejére, a konstantinápolyi görög közösség iskoláiban több ezer diák folytatta tanulmányait (Göçek, F. M. 1993). Kiemelendő, hogy az állami hivatalok nem avatkoztak be a nem muszlim iskolák ügyeibe, a szultán a nem muszlim közösségek számára autoritást és emellett teljes felelősséget is adott az oktatási, kulturális intézmények, illetve templomok és a kórházi ellátás biztosítására. Ennek megfelelően nem is részesültek anyagi támogatásban a központ részéről, és fenntartásukat a közösség tehetősebb tagjai biztosították (Siska K. 2017).

Fentebb utaltunk arra, hogy egyes mesterségekben, szakmákban a nem muszlimok természetes előnyt élveztek a muszlimokkal szemben, ahogy Fodor Pál (2010, 57. o.) rámutat: „Az európai nagyhatalmak és a birodalom vallási kisebbségeinek együttműködése folytán a muszlim kereskedők lehetőségei egyre zsugorodtak, miközben például a görögök – különösen a Fekete-tenger megnyitása óta – fokozatosan a legfőbb közvetítőkké léptek elő a levantei kereskedelemben.”

4.3. Zsidó esettanulmány

A zsidó közösséget az Oszmán Birodalomban, kezdetben a rabbik, valamint gazdasági és politikai kérdésekben befolyással bíró személyek irányították; elsődlegesen az isztambuli főrabbi, illetve az egyéb, helyi közösségek rabbijai. A zsidók számára nem volt újdonság az oszmán milletrendszer, illetve az abban alkalmazott önrendelkezés. Korábban a keresztény Európában és az iszlám világban is maguk rendezték belügyeiket a Talmudra támaszkodva, mely megadta az elméleti alapját a rabbi vezető szerepének. Az évszázadok során azonban az isztambuli főrabbi vezető pozíciója meggyengült, és egyre inkább előtérbe kerültek a helyi közösségek, és azok vezetői. Fontos különbséget jelez ez a másik két millethez képest, ugyanis a zsidó közösség esetében nem volt kiépített és hagyományos hierarchia, sem pedig központ, mint a többi millet esetében (Fodor P. 2010).

A szefárd zsidóságot a 15. század végén (az 1492-es spanyol reconquista után) űzték el Spanyolországból, és telepedtek le aztán az Oszmán Birodalomban. II. Bajazid hajókat küldött a megmentésükre és befogadásuk után a spanyol (ladino) nyelv használata is engedélyezett volt számukra (Siska K. 2017). Az oszmán udvari körökben a spanyol királyt bolondnak tartották amiatt, hogy egy ellenséges hatalmat gazdagított hasznos alattvalókkal, miközben ő maga saját királysága számára elvesztette ezt az értékes népcsoportot. Különösen annak fényében nyer jelentőséget ez az állítás, hogy a főváros elfoglalása utáni 40 évben jelentősen megnőtt a zsidók szerepe a város

fejlődésében, főként a kereskedelem területén. Számos üzlettel rendelkeztek a város különböző, fontos piacain, de sokszor kikötők vagy a város más bejáratainak közelében telepedtek le, ahol fontos szerepet játszottak a beérkező áruk értékelésében és további feldolgozásában. Egy időben ők vezették a vámházakat Gallipoliban, a bejövő áruk egyik legfontosabb kikötőjében. Ezen kívül ők felügyelték a pénzverdékét is, így nem túlzás kijelenteni, hogy az isztambuli zsidók, és a Spanyolországból érkezett társaik roppant fontos szerepet tölthettek be (Braude, B. – Lewis, B. 1982). Az Ibériai-félszigetről menekült zsidók elsősorban Szalonikiben és Isztambulban telepedtek le, de nagy számban éltek például a Balkánon Szkopjében, Belgrádban, Szarajevóban is (Kitanics M. – Pap N. 2014).

Olyan tudással rendelkeztek a kereskedelem, pénzügyek, orvostudomány, illetve gyapjútermékek előállítás terén, mellyel a muszlimok sok esetben nem rendelkeztek, így hamar gyarapodásnak indultak a 16. század folyamán (Mango, A. 1985). A 17. századig a zsidók fontos szerepet tölthettek be az oszmán gazdaságban, azonban szerepük visszaszorult a keresztény versenytársak megjelenésének, a hatalmas adóknak, a janicsárok zaklatásának (fosztogatás, gyűjtogatás), illetve az erős vezetőréteg hiányának köszönhetően. Ezek következtében megindult az elszegényedés, a nyomor és a túlnépesedés is a zsidó gettóiban. Isztambul, melynek a 20. század fordulójára egymillió körüli lakosa volt, 1904-re már 65.000 fős zsidó közösségnek adott otthont. A 19. század folyamán is megindult a zsidó lakosság számának növekedése köszönhetően a partmenti kereskedő- és iparvárosok fejlődésének és a bevándorlásnak. Utóbbiak száma akkor nőtt, amikor az Oszmán Birodalom szomszédságában háború tört ki és nagy számban menekültek ide (Braude, B. – Lewis, B. 1982). A 20. század elejére így ismét megerősödött a kisebbség, és a birodalom végnapjaiban, illetve az utódállamokban átvették a keresztények szerepét közvetítőként a nyugati vállalatok felé, átformálva a milletek gazdasági szerepét (Mango, A. 1985).

5. Konklúzió

Összefoglalva elmondható, hogy az Oszmán Birodalom területén élő zsidók, örmények és görögök jellemvonásaikban megfelelnek a közvetítő kisebbség fogalmának. Mindhárom csoport évszázadokon át jelen volt az Oszmán Birodalom életében és számarányuk változása ellenére alapvetően jellemvonásaik is hasonlóak maradtak. A társadalomban kívülállónak jelentek meg egy sajátos határvonalon, a társadalom elitje és az alsó réteg között és tagjai nem törekedtek tényleges politikai hatalom megszerzésére. Megtartották nyelvüket, azonban remekül alkalmazkodtak a befogadó ország nyelvéhez is, egyfajta hidat képezve a társadalmi rétegek (elitek, szegények) között. Különösen jól működtek a birodalom határterületein és kikötőiben, ahol több európai ország kereskedőivel vallási rokonsággal vagy nyelvi ismeretekkel rendelkeztek. Ezzel is alkalmassá válhattak arra, hogy közvetítők legyenek az oszmánok és a külföldi gazdasági szereplők között.

A többségi társadalom tagjaihoz képest kiemelkedőnek mondható a köreikben tapasztalható iskolázottság, mivel nem csak a befogadó ország, hanem akár külföldi iskolák is nyitva állhattak előttük. Ezen kívül olyan szaktudással rendelkeztek, a kézművesség, a közigazgatás, a pénzügy és az orvostudomány területén, mely a muszlim többségi társadalom számára értékessé

tette őket. Ez a bizalom pedig egyfajta függőségi viszonyt hozott létre a többségi társadalom és a kisebbségek között. Szerepük akkor is jelentős volt, amikor a külföldről érkező újításokat kellett adaptálni az oszmán államban. Jelentős szerepüknek, gazdasági súlyuknak, szaktudásuknak és elzártáguknak köszönhetően a befogadó társadalom ellenérzésekkel lehetett irántuk, hajlamos bűnbakként tekinteni rájuk. Az empirikus elemzés során több példa is bizonyítja, hogy az Oszmán Birodalom területén az örmény, a görög és a zsidó kisebbség is közvetítő kisebbségnek tekinthető.

Irodalomjegyzék

- BAUBÖCK, RAINER – FAIST, THOMAS (ED.) (2011): *Diaspora and Transnationalism: Concepts Theories and Methods*. Amsterdam University Press.
- BONACICH, EDNA (1973): A Theory of Middleman Minorities. *American Sociological Review*, 38 (5), pp. 583–594.
- BRAUDE, BENJAMIN – LEWIS, BERNARD (EDS.) (1982): *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. Holmes & Meier Publishers.
- DEMETER GÁBOR (2016): *A Balkán és az Oszmán Birodalom II. – Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- DOUGLAS, KAREN MANGES – SAENZ, ROGELIO (2007): Middleman Minority. In: William Darity ed. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. 2nd edition. The Gale Group, pp. 147–148.
- FLESCH ISTVÁN (2013): *Örmények, törökök, kurdok: Az 1915-ös örmény katasztrófa és a mai Törökország*. Corvina, Budapest.
- FODOR PÁL (2010): Kisebbségek az Oszmán Birodalomban. In: Borhi László szerk. *Európa, nemzet, külpolitika – Tanulmányok Ádám Magda 85. születésnapjára*. Aula Kiadó, Budapest.
- GÖÇEK, FATMA MÜGE (1993): Ethnic Segmentation, Western Education, and Political Outcomes: Nineteenth-Century Ottoman Society. *Poetics Today*, 14 (3), pp. 507–538.
- HOFMANN, TESSA (2002): *Armenians in Turkey today*. EU Office of the Armenian Association of Europe, Brussels.
- KITANICS, MÁTÉ – PAP, NORBERT (2014): Ázsia és Európa szorításában – migráció a Balkánon. In: Glied Viktor – Tarrósy István – Vörös Zoltán szerk. *Migrációs tendenciák napjainkban*. Publikon Kiadó, Pécs.
- LEWIS, BERNARD (1981): *Isztambul és az oszmán civilizáció*. Gondolat, Budapest.
- MANGO, ANDREW (1985): Remembering the Minorities. *Middle Eastern Studies*, 21 (4), pp. 118–140
- MELIS, NICOLA (2013): Introduction. *Oriente Moderno*, 93 (2), pp. 349–364.
- NYÍRI, PÁL (2006): Transnationalism and the Middleman Minority Model: Chinese Entrepreneurs in Hungary. In: William C. Kirby – Mechthild Leutner – Klaus Mühlhahn eds. *Global Conjectures: China in Transnational Perspective*. LIT Verlag, Berlin, pp. 73–91.
- SISKA KATALIN (2017): Az oszmán közigazgatási rendszer dimenziói *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás*, 2017 (1), pp. 180–194.

TÖLÖLYAN, KHACHIG (2012): *Diaspora Studies: Past, Present and Promise. IMI Working Papers Series 55.* International Migration Institute.

ZENNER, WALTER P. (2008): Middleman minorities and genocide. In: Jones, Adam ed. *Genocide.* Sage, Los Angeles.